

# הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב  
ערך והפיק: אהוד גונן



  
אוניברסיטת חיפה  
University of Haifa  
جامعة حيفا

  
HMS

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית  
Maritime Policy & Strategy Research Center

## שער 2: זרקור על טורקיה

לאור חשיבותה של טורקיה והתפקיד שהיא ממלאת במזרח אגן הים התיכון, בחרנו לייחד שער נפרד למדיניות הימית הטורקית.

טורקיה כיום היא בבחינת גורם מאתגר מרכזי במזרח הים התיכון. הנשיא רג'פ טייפ אֶרְדוֹאן, בעל אוריינטציה הקרובה לתנועת האחים המוסלמים ותנועת חמאס, משנה את האוריינטציה של טורקיה מאוריינטציה מערבית, ופונה מזרחה, דבר המקשה על האיחוד האירופי לקבל אותו כחבר באיחוד, ומאיים על מערכת היחסים עם נאט"ו שבה טורקיה חברה. סימן בולט לכך הוא רכישת מערכת הגנה אווירית מסוג S-400 מרוסיה, וכל זאת למרות האזהרות האמריקניות בנושא. למחלוקת ארוכת השנים של טורקיה עם קפריסין ויוון התווסף לאחרונה מרכיב ימי משמעותי, והוא תיחום האזור הכלכלי הבלעדי של קפריסין העשיר במרבצי גז. טורקיה מתנגדת למאמצים של קפריסין לבצע חיפושי נפט וגז במים שבמחלוקת (ראו התייחסות לנאט"ו בפרק ההתפתחויות הגלובליות).

ארדואן מוביל את מפלגת "הצדק והפיתוח" (Justice and Development Party – AKP) שלמעשה חותרת תחת מהפכת אטאטורק משנת 1923, שמטרתה הייתה להפוך את טורקיה מאימפריה מזרחית בראשות סולטאן שהיה גם הח'ליף של האסלאם למדינת מדינה דמוקרטית, חילונית. נוסף ליישור קו עם רוסיה על חשבון היחסים עם אירופה וארה"ב, טורקיה התנגדה בתחילה לבקשות ארצות הברית לבעלות בריתה להפסיק לייבא נפט גולמי איראני, אולם בהמשך נענתה לבקשת ארצות הברית.

כחלק מהמדיניות החדשה של טורקיה כלפי מזרח, טורקיה מפתחת בין היתר בסיס בדוחא, קטר, מהלך שיכניס את טורקיה לקבוצה קטנה של מדינות המוכנות ומסוגלות להקרין כוח במפרץ הפרסי. ארדואן תומך בהתקפות של חמאס נגד ישראל. הוא מגנה באופן שגרתי את ישראל במונחים אנטישמיים. עם זאת, הסחר והתיירות הטורקית-ישראלית נותרים חזקים. המסחר בין שתי המדינות גדל ב־130 מיליון דולר ברבעון הראשון של 2019. נסיעות ישראלים לטורקיה בשנת 2018 היו גבוהות ב־16% לעומת השנה שקדמה לה. כוחה ועוצמתה הצבאית של טורקיה וחשיבותה הכללית באזור, תהליך הכוונתה מחדש למזרח, התרחקותה מנאט"ו, אימוץ מדדים ונורמות שאינם דמוקרטיים, ופעילות אזורית (Disruptive Activity) מעוררת מחלוקות – כל אלה מדאיגים את מדינות אירופה, ומחייבים מעקב רצוף, ותיאום מדיניות הדוק בין ארה"ב וישראל.

## הצי הטורקי – תהליך התעצמותו ודוקטרינת הפעלתו

### שלמה גואטה

בשנה החולפת, על רקע אימוץ דוקטרינת "המולדת הכחולה" וההתרפקות על העבר האימפריאלי העות'מאני,<sup>1</sup> באה לידי ביטוי פעילות רבה יחסית של הצי הטורקי במוקדים שונים במזרח הים התיכון, בים האגאי ובים השחור. מעבר לפעילות הרבה באותם מרחבי ים שצוינו, אפשר לראות מגמה טורקית לבסס ולהקים מאחזים ימיים בצפון אפריקה וממזרחה ובמפרץ הפרסי, כגון בסיס ימי בנמל מיסורטה (Misrata) בלוב, בסיס ימי בקטה, בסיס ימי בסומליה, וניסיון שלא צלח להקמת בסיס ימי בסודאן. נוסף לכך תצוין כמובן נוכחות צבאית כולל נוכחות ימית בקפריסין הטורקית בצפון מזרח האי שהיא ישות חסות של טורקיה.

לאור זאת, מן הראוי להאיר את הזרקור על עוצמתו הנוכחית ותהליך בניין כוחו של הצי הטורקי, תהליך המצוי כיום בשלבי מימוש מתקדמים, ועתיד להימשך בשנים הבאות. המרכיב הימי הטורקי הולך ומסתמן כגורם בעל השפעה שעתיד להוות אתגר למדינות השוכנות במזרח הים התיכון, כולל למדינת ישראל וזרוע הים שלה.

### רקע היסטורי

הצי הטורקי כיום יונק את מורשתו ההיסטורית מהצי העות'מאני שהגיע לשיא עוצמתו והישגיו בין תחילת המאה ה-14 ועד לסוף המאה ה-17. הטורקים במקורם הם 'אנשי ערבות', אולם הכירו בחשיבות התווך הימי שהיה נחוץ להתפשטותם, ולכן הסולטאנים הטורקים גייסו מהר מאוד לשירותם שודדי ים שניאותו להניף את הדגל העות'מאני, ולהצטרף לקרבות הימיים. בתקופת הזמן של שיא הישגי צי האימפריה, למעט תבוסה שנחל בקרב 'לפנטו' (Battle of Lepanto) (אוקטובר 1571),<sup>2</sup> הטיל הצי העות'מאני את חיתתו במוקדים שונים ברחבי העולם, לרבות פעילויות באוקיינוס האטלנטי וההודי.

בין המאות ה-17 וה-18 התמקד הצי העות'מאני בים התיכון, הים השחור, הים האדום, המפרץ הפרסי והים הערבי. במאה ה-18 הייתה תקופה של קיפאון לצי זה, ואילו מתחילת

1 על דוקטרינת "המולדת הכחולה" ועל התרפקותו של נשיא טורקיה על העבר העות'מאני, ראו פרק מאת עמרי אילת ואיל חיות'מן, הדוקטרינה הימית הטורקית (Mavi Vatan). עוד על הרעיון המרכזי בתפיסת "דוקטרינת המולדת הכחולה" ראו הערת שוליים מס' 4.

2 קרב לפנטו היה קרב ימי גדול שהתרחש ב-7 באוקטובר 1571 בין צי "הליגה הקדושה" הנוצרית שכללה את הכוחות המאוחדים של ונציה, ספרד ומדינת האפיפיור, לבין הצי הטורקי (האימפריה העות'מאנית), ליד עיר החוף היוונית לפנטו. היה זה הקרב הימי הגדול האחרון בהיסטוריה בין ציי אוניות מלחמה המונעות במוטות. הקרב התרחש בסמוך לחופו הצפוני של מצר הים המקשר בין מפרץ פטרס למפרץ לפנטו (כיום מפרץ קורינתוס).

המאה ה-19 ואילך חלה ירידה נוספת וממשית בכוחו של הצי העות'מאני, והוא נזקק לסיוע של השליט מטעם האימפריה העות'מאנית במצרים – מוחמד עלי, גם במרחב הים האדום וגם במרחב הארכיפלג היווני.

מפאת קוצר היריעה לא נסקור את כל אבני הדרך בתולדותיו של הצי העות'מאני, נציין רק כי במהלך המאה ה-19 היו לצי זה תבוסות כמו בקרב 'נברינו' (Battle of Navarino), בחוף המערבי של חצי האי פלופונסוס שביוון בשנת 1827 עת נלחם צי משותף מצרי עות'מאני נגד ציי בריטניה צרפת ורוסיה. בהמשך במהלך מסע המלחמה של המצרים לכיבוש ארץ ישראל, הלבנט ואסיה הקטנה – מסע שבמהלכו נשבה הצי העות'מאני שהוסגר על ידי מפקדו בנמל אלכסנדריה. מפלה נוספת נחל שוב צי משותף, עות'מאני מצרי, בקרב 'סינופ' (Battle of Sinop) בשנת 1853, נגד הצי הרוסי בים השחור ב'מלחמת קרים' (Crimean War).

בשלהי המאה ה-19 נרתמה גרמניה לשקם את הצבא העות'מאני ובכלל זה את המרכיב הימי שלו. במלחמת העולם הראשונה הצטרפה האימפריה העות'מאנית 'למדינות המרכז' בראשותה של גרמניה הקיסרית, שאף העמידה סיוע ימי ויועצים לצבא העות'מאני במהלך המלחמה. בסופה של המלחמה, למרות ההצלחות שהיו לטורקיה בסיכול הנחיתה של 'מדינות ההסכמה' במערכת 'גליפולי' (Gallipoli campaign), האימפריה העות'מאנית התפרקה, והצי האימפריאלי שלה חדל להתקיים. באוגוסט 1920 נחתם עם טורקיה הסכם "סוור". בין השנים 1919–1922 התרחשה "מלחמת העצמאות" הטורקית בהנהגתו של מוסטפה כמאל, אחד מגיבורי המלחמה של טורקיה במערכה על גליפולי.

על ההיבטים הימיים של מלחמת האזרחים בטורקיה לא נרחיב, רק נציין כי בעיצומה של המלחמה הונחו ב-10 ביולי 1920 היסודות להקמתו של הצי הטורקי המודרני. כשלוש שנים לאחר מכן, באוקטובר 1923, הכריז מוסטפה כמאל (שאז כונה "אטאטורק" – אבי האומה הטורקית) (Mustafa Kemal Atatürk), על הקמתה של הרפובליקה הטורקית.

במלחמת העולם השנייה השכילה הרפובליקה הטורקית לשמור על ניטרליות ודחתה את הצטרפותה למלחמה לצד בעלות הברית עד פברואר 1945. בשנת 1950 שיגרה טורקיה כוח צבאי כדי להשתתף עם ארצות הברית במלחמת קוריאה, ובזכות זאת וגם בשל חשיבותה האסטרטגית של טורקיה כמי שחולשת על מצרי הבוספורוס והדרדנלים, היא הצטרפה בפברואר 1952 לברית נאט"ו. מאז ועד היום הצי הטורקי הוא חלק מהצי של נאט"ו, וזאת לצד הצי של יוון, המדינה היריבה המסורתית של טורקיה מקדמא דנא.

ציון דרך חשוב נוסף בנוגע לצי הטורקי בעידן המודרני, שראוי לציון בתמצית ההיסטורית זו, הוא מעורבותו של הצי בפלישתה של טורקיה לאי קפריסין וכיבוש שלישי ממנו בחודשים יולי-אוגוסט 1974. שנה לאחר מכן הכריזו הטורקים על הקמתה המדינה הפדרלית הטורקית

של קפריסין בצפון של האי (Turkish Republic of Northern Cyprus), שהייתה שמונה שנים מאוחר יותר לרפובליקה הטורקית של צפון קפריסין. מדינה זו, המוכרת על ידי טורקיה בלבד ומתפקדת כמדינה וסאלית שלה, תשפיע לימים, כפי שייסקר בהמשך, על המהלכים הנוכחיים בשנים האחרונות בהקשר למרחבי 'המים הכלכליים' שטורקיה תופסת אותם כשייכים לה.

### התעצמותו ובניין כוחו של הצי הטורקי מאז מלחמת העולם השנייה<sup>3</sup>

מעמד מיוחד בעיניה של ארצות הברית ומדינות ברית נאט"ו הקנו לטורקיה ולכוחה הימי הצטרפותה לברית נאט"ו בשנת 1952, כמו גם מיקומה האסטרטגי, הן כמדינה הסמוכה לברית המועצות, והן החולשת על מצרי הבוספורוס והדרדנלים, שהם נתיב מרכזי רוסי בין הים השחור לים התיכון שהיה בעל משמעות מיוחדת בשנות 'המלחמה הקרה'.

מתוקף מעמד זה ניתנה לטורקיה עדיפות מצד הגוש המערבי, ולחיל הים שלה התאפשר להיות חלק מצי נאט"ו באימונים משותפים ותוך סיוע בהתעצמות ובניין הכוח הימי הטורקי, בתנאים נוחים שהעמידו מדינות המערב וארצות הברית. ההתעצמות ובניית הכוח הימי הטורקי במרבית שנות המחצית השנייה של המאה ה-20 התאפיינו בכך, שהרוב המכריע של כלי השיט שנקלטו בשורות הצי הטורקי (הן כלי שטח והן צוללות) היו משומשים מיד שנייה. מעודפי ציי המערב ובראשם הצי האמריקני וכן ממדינות מערב אירופיות כגון בריטניה, צרפת וגרמניה המערבית דאז.

כפי שייסקר בהמשך, בתהליך ההתעצמות בשלהי המאה ה-20 ובשני העשורים האחרונים, הדגישה טורקיה את פיתוח יכולות של בנייה עצמית. יכולותיה של טורקיה לבנות באופן עצמאי דגמים מתקדמים של צוללות וכלי שיט שטח הן בעיקר פועל יוצא של הקשרים הדוקים והמיוחדים בינה לגרמניה בתחום הימי. לטורקיה מעניק הדבר מוניטין, רכישת ידע ואפיק של תעסוקה והכשרת כוח אדם מקומי. גרמניה מבחינתה רואה את טורקיה כחברה שוות זכויות בנאט"ו, ולכן היא פותחת בפניה את מיטב הטכנולוגיה והידע שמקנה לה יכולת עצמית.

בשני העשורים האחרונים, וליתר דיוק משנת 2007,<sup>4</sup> בולטת קפיצת מדרגה מבחינת תהליך ההתעצמות ובניין הכוח הימי הטורקי. הממשל הטורקי החל להשקיע משאבים, והגדיל

3 תת-פרק זה מתבסס, בין השאר, על מבחר שנתוני Jane's Fighting Ships בחתך שנים לדוגמה 73/74, 74/75, 86/87, 79/80 וכן מהדורה דיגיטלית של שנת 2019.

4 מעניינת לציון העובדה שניצינה של דוקטרינת "המולדת הכחולה" החלו להתפתח במשנתו של אדמירל גרונדיז, אבי הדוקטרינה, בשנת 2006. שנה לפני הקצאת המשאבים לתוכניות הבנייה הימיות החדשות. נראה שסמיכות השנים איננה מקרית שכן מימוש הדוקטרינה בצד שאיפות להיות מעצמה ימית אזורית, משמעותם השקעה גדולה בתהליך התעצמותו ובניין כוחו של הצי.

את הוצאותיו באופן ניכר במטרה לפתח את יכולות הבנייה העצמיות של הפלטפורמות השונות עבור הצי. אנקרה לא רק הגדילה את מספר כלי השיט וספינות המלחמה שלה, אלא גם מימשה יכולת עצמית בבניית פלטפורמות ימיות, כמו גם חלק ממערכות הנשק ואמצעי הלחימה עבורם, תוך הסתמכות על מחקר ופיתוח של טכנולוגיה מקומית. זאת כדי להפחית את התלות במקורות רכש חיצוניים.<sup>5</sup>

על פי סקר שערכה אחת העמותות המובילות בתעשייה הביטחונית במדינה שולשו ההוצאות על מחקר ופיתוח מאז 2007, והסתכמו ביותר מ־1.2 מיליארד דולר בשנת הכספים 2019. הזינוק הזה בהשקעות הון ייצר מספר פרויקטים שנועדו בעיקר להגדיל את הצי הטורקי.<sup>6</sup> בסקירת ההתעצמות הימית להלן נתמקד בשלושה מרכיבי עוצמה: צוללות, כלי שיט שטח ומערך כוח נחיתה, ובמידה מסוימת בפיתוח עצמי של מכלולי אמל"ח וכלי טיס למשימות ימיות.

## מרכיב הצוללות

גרעין ראשוני של כוח צוללות בטורקיה החל להתהוות בסיוע הקיסרות הגרמנית משלהי המאה ה־19. לאחר מלחמת העולם הראשונה ועם כינון הצי המחודש של הרפובליקה הטורקית נקלטו צוללות מיושנות מעודפי הצי הגרמני שלאחר המלחמה, בהמשך נקלטו במחצית הראשונה של שנות ה־30 צוללות מתוצרת איטלקית, ובמחצית השנייה של אותו עשור נקלטו צוללות מתוצרת גרמניה שהייתה אז תחת המשטר הנאצי.

בשנות ה־40, בשלהי מלחמת העולם השנייה ולאחריה, נרכשו בבריטניה כ־12 צוללות מדגם S<sup>7</sup> שבחיל הים הטורקי כונו Oruc Reis. צוללות מדגם זה נגרעו זה מכבר, חלקן בשנות ה־50 ורובן עד תחילת שנות ה־70. בד בבד עם הרכישות מבריטניה נקלטו לאחר מלחמת העולם השנייה (לא בו־זמנית) כ־20 צוללות משומשות מעודפי הצי האמריקני מסדרת דגמי Balao. האחרונות מסדרה זו נרכשו בשנות ה־70 והוצאו מהשירות בסוף שנות ה־90. עוד מעודפי הצי האמריקני התקבלו בתחילת שנות ה־70 ותחילת שנות ה־80 ארבע צוללות מדגמי Tang ו־Tench. הללו נגרעו מהצי הטורקי עד תחילת המאה ה־21.

5 מאמר בכתב העת הטורקי <https://www.trtworld.com/magazine/how-turkey-became-a-strong-naval-power-in-recent-years-32670> TRT:

6 מאמר מאפריל 2019, פרי עטו של פרופסור RYAN GINGERAS, במחלקה לביטחון לאומי במכללת הצי הטורקי: <https://warontherocks.com/2019/04/the-turkish-navy-in-an-era-of-great-power-competition>; וכן ראו מאמר מדצמבר 2019 פרי עטו של אסא אופיר אנאליסט טורקיה, <https://www.israeldefense.co.il/he/node/41305>

7 חיל הים הישראלי רכש אף הוא בסוף שנות ה־50 שתי צוללות מדגם זה בבריטניה (הצוללות 'רהב' ו'תנין').

לאחר קליטת הצוללות המשומשות מעודפי הצי האמריקני הסתיים בצי הטורקי עידן הצוללות המשומשות מיד שנייה, והוחל ברכישה וקליטה של צוללות חדשות מתוצרת גרמנית (אז מערב גרמניה). בראשית הדרך היו אלה שש צוללות מדגם 209/1200 (בצי הטורקי מכונה הדגם Atılay) שבנייתן החלה באמצע שנות ה־70, ונמשכה במשך שנות ה־80. שלוש מהן נבנו במספנות HDW בקייל (Kiel) בגרמניה, ושלוש האחרונות נבנו ברישיון גרמני במספנות הצי הטורקי ב־Golcuk.

ארבע צוללות מתקדמות יותר מסוג T1 209/1400 (דגם המכונה Prevez בצי הטורקי) נבנו כולן במספנות הצי ב־Golcuk בטורקיה במחצית השנייה של שנות ה־90.

לסיכום תהליך ההתעצמות במרכיב הצוללות בצי הטורקי במחצית השנייה של המאה ה־20, יצוין שהוא התאפיין בכמה קפיצות מדרגה. בתחילה צוללות משומשות מעודפי הצי הבריטי והאמריקני, בהמשך בניית צוללות חדשות בגרמניה, לאחר מכן, בשני העשורים האחרונים של המאה ה־20 התקדמות נוספת של בנייה עצמית של צוללות ברישיון גרמני בטורקיה.

עד סוף המאה ה־20 תחילת המאה ה־21 נגרעו והוצאו משימוש כל הצוללות המיושנות שנמכרו לצי הטורקי מעודפי הצי הבריטי והאמריקני, כך שבתחילת המאה החדשה שימשו בצי הטורקי צוללות שהתקבלו מבנייה חדשה בלבד בגרמניה או בטורקיה עצמה.

במאה ה־21 נוכל להצביע על קפיצת מדרגה נוספת. בעשור הראשון של המאה הנוכחית נבנו בטורקיה והושלמו ארבע צוללות נוספות, מתקדמות עוד יותר, ברישיון מטעם מספנות טיסן־קרופ הגרמנית (ThyssenKrupp AG). מדובר בדגמים מסוג T2 209/1400 (בטורקיה כונה דגם זה Gur).

גולת הכותרת בתחום זה מתרחשת ומתממשת בעשור הנוכחי, והיא בבנייה עצמית של שש צוללות מתקדמות מהדגם המתקדם המכונה Type 214, שהוא בעל מערכת הנעה מסוג AIP.<sup>8</sup> דגם חדש ומתקדם זה מכונה בטורקיה Reis. הצוללת הראשונה בסדרה זו הושקה בדצמבר 2019, וכל השש תושלמנה ככל הנראה עד שנת 2027.

במועד כתיבת מאמר זה נראה כי לרשות הצי הטורקי עומד כיום סדר הכוחות של 10–12 צוללות מסדרת 209 לגרסותיה השונות, ולכך יש להוסיף את הקליטה העתידית של שש הצוללות המתקדמות מדגם 214 (דגם Reis בטורקיה). כך עם סיום קליטת הדגם החדש ובד בבד עם המשך גריעת דגם 'אטילאי' המיושן, מוערך שהצי הטורקי ימשיך לשמור על היקף של 12–14 צוללות מתקדמות. כמות זו מקנה לצי הטורקי יתרון במאזן הכוחות של מרכיב הצוללות במזרח הים התיכון בהשוואה ליוון, מצרים וישראל.

כאמור התכנון של מרבית הצוללות הקיימות ושתהיינה הן מבנייה עצמית על בסיס תכנון וידע גרמני, מה שמצריך כמובן יכולת לפתח ולהכשיר כוח אדם מקצועי (מהנדסים, אדריכלים ימיים וכדומה), הן לצורך הבנייה עצמה, והן לצורך התחזוקה השוטפת והבטיחות. יכולת כזו לבניית צוללות מתקדמות באופן עצמאי איננה דבר של מה בכך, למרות התכנון והידע הגרמני. לצורך השוואה יצוין שלישראל ולמצרים, שאף להן יש מרכיב צוללות חשוב, אין יכולת עצמאית כזו.

### התעצמות בכלי שיט שטח מקו ראשון<sup>9</sup> מאז מלחמת העולם השנייה

גם בתחום זה, ההתעצמות בכלי שיט שטח עיקריים בצי הטורקי התבססה מאמצע המאה ה-20 על קליטת משחתות ופריגטות מעודפי הצי הבריטי והצי האמריקני, ומעט מעודפי הצי המערב גרמני דאז. כלים מיד שנייה אלה הלכו ונגרעו מסדר הכוחות של הצי הטורקי עד סוף המאה הקודמת או תחילת המאה הנוכחית. חלקם שודרגו וחומשו בטילי ים-ים מסוג 'הרפון' (Harpoon) כמו המשחתות מדגם Gearing מתוצרת ארצות הברית.

בצד קליטת אותם העודפים יצוין שבתחילת שנות ה-70 החלו הטורקים לבנות במספנות הצי ב-Golcuk, פריגטות מדגם Berk על בסיס דגם אמריקני. כמו כן באותו עשור הם החלו לבנות ספינות טילים מסוג 57 במספנות Taskizak באיסטנבול על בסיס ידע של מספנות Lurssen בגרמניה המערבית. ספינות אלה חומשו בין השאר בטילי ים-ים מסוג 'הרפון' (Harpoon).

תחילת הבנייה העצמית של כלי שיט שטח בטורקיה פתחה פתח לבניית דגמים מתקדמים יותר. גם הפעם בשיתוף פעולה הדוק ומיוחד עם גרמניה. במהלך שני העשורים האחרונים של המאה ה-20 נבנו בטורקיה שש פריגטות טילים מתוצרת גרמנית מסדרת Meko-200 (בטורקיה כונו הדגמים Yavuz ו-Barbaros), שמחציתן נבנו בגרמניה, ומחציתן במספנות Golcuk בטורקיה, והן חומשו בין השאר בטילי 'הרפון' (Harpoon).

בשנות ה-90 של המאה הקודמת חזרה על עצמה שוב המגמה לקלוט עודפים של פריגטות ומשחתות טילים מתוצרת ארצות הברית. הפעם מדובר בקליטת כ-10 ספינות מדגם Knox ו-8 מדגם OHP, שתיהן חמושות בטילי 'הרפון' (Harpoon), והדגם האחרון הוא בעל כושר נשיאת מסוק ימי.<sup>10</sup>

9 כלי שיט בעלי חימוש ויכולת לפעול למשימות התקפיות בים הפתוח מחוץ לתחומי המים הריבוניים, וזאת בשונה מכלי שיט המיועדים להגנת החוף והנמלים בתחומי המים הריבוניים בהתאמה לכל מדינה.

10 יצוין כי דגמי KNOX ו-OHP סופקו בשנות ה-90, לאחר מלחמת המפרץ הראשונה, גם לצי המצרי.



לסיכום מגמות ההתעצמות של הצי הטורקי בכלי שיט שטח במאה ה־20 יצוין שגם בתחום זה היו כמה קפיצות מדרגה שאפיינו את התהליך. בתחילה תלות מוחלטת בקליטת עודפים מציי המערב, בהמשך החלו תהליכים של ייצור ובנייה עצמית במספנות בטורקיה, לרבות של ספינות טילים ופריגטות טילים.

בשונה ממרכיב הצוללות, שם חדל הצי הטורקי לקלוט דגמים מיד שנייה, הרי שבתחום כלי שיט שטח חזר הצי לקלוט בסוף המאה ה־20 עודפים של הצי האמריקני, אלא שהפעם היה מדובר בדגמים משופרים יותר, כולל חימוש מתקדם בטילי ים־ים וטילי ים־אוויר.

כמו כן, בתחילת המאה ה־21, בשנים 2001–2002 נקלטו בצי הטורקי שש קורבטות טילים ונצ"ל (נגד צוללות) מדגם A-69 שנבנו עוד בשנות ה־70 של המאה הקודמת עבור הצי הצרפתי. הקורבטות חמושות בטילי ים־ים Exocet, ונמצאות עדיין בשירות הצי הטורקי.

במספנות איסטנבול החלה בשנת 2008 להיבנות סדרה של 16 ספינות סיור ומשמר באורך של כ־57 מטר החמושות בתותחים וחימוש נגד צוללות, דגם הנושא בצי הטורקי את הכינוי Tuzla. ספינות אלה נקלטו בשורות הצי בין השנים 2011–2015.

גולת הכותרת של בניית כלי שיט עצמית בטורקיה בעשור האחרון, היא סדרה של פריגטות טילים במסגרת פרויקט המכונה Milgem, שבנייתן החלה בשנת 2007, שנה שמהווה כזכור את שנת המפנה בתהליך בניין הכוח של הצי הטורקי בעידן המודרני. בשלב זה ידוע על ארבע פריגטות מדגם זה שנקלטו בצי הטורקי (מספרי דופן F511-514), וחומשו בטילי ים־ים מסוג 'הרפון' (Harpoon).

יצוין כי במסגרת שיתוף פעולה עם הצי הפקיסטני, תבנינה עבורו ארבע פריגטות מדגם Milgem, מחציתן נבנות באיסטנבול ומחציתן ב־קראצ'י בפקיסטן עצמה. הפריגטה הראשונה מסדרה זו תימסר לפקיסטן במהלך שנת 2023.<sup>11</sup>

## כוחות נחיתה וכלים אמפיביים

טורקיה ייחסה מאז ומתמיד חשיבות רבה לקיומה של יכולת נחיתה ימית. יכולת זו, בראיית טורקיה, טמנה בחובה פוטנציאל להתערבות במוקדים הנתונים במחלוקת. יכולת זו אכן התממשה באמצע שנות ה־70 בעת הפלישה הטורקית לצפון קפריסין.

במהלך המחצית השנייה של המאה ה־20 נקלטה בשורות הצי הטורקי כמות רבה של אוניות וספינות מסוגים שונים ומגוונים. חלקן מעודפי הצי האמריקני, וחלקן האחר מבנייה

Firat Tasdemir 25.10.2020 <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/turkish-naval-ship-to-be-sledged-in-pakistan/2018166> 11

עצמית בטורקיה. מבין אלה ניתן למנות ארבע אוניות נחיתה גדולות לתובלת טנקים (LST) מארצות הברית שנמסרו בתחילת שנות ה-70. בהמשך, לאחר הפלישה לקפריסין ועד סוף המאה ה-20, נבנו חמש אוניות נחיתה גדולות, בסדר גודל דומה במספנת הצי ב-Taskizak.

מלבד אוניות הנחיתה הגדולות שימשו בצי הטורקי עשרות ספינות נחיתה קטנות יותר (מסוגים של LCU, LCT ו-LCM). כמעט כולן נבנו בטורקיה מאז אמצע שנות ה-60 של המאה הקודמת. אחד הדגמים שנבנה בטורקיה התבסס על המודל הצרפתי – EDIC.

בתוכנית ההתעצמות הנוכחית, מלבד שני הפרויקטים הגדולים של בניית צוללות מתקדמות מסוג 214 (פרויקט MILDEN) ובניית פריגטות הטילים (פרויקט MILGEM), תלוי ועומד מאז אמצע העשור הנוכחי, פרויקט דגל נוסף של בניית נושאת מטוסים קלה שתהיה גם בעלת יכולת אמפיבית.

בנייתו של כלי השיט הראשון בסדרה זו, המכונה בטורקיה TCG Anadolu L-408 החלה במספנות איסטנבול במחצית השנייה של העשור הנוכחי במסגרת קונסורציום משותף הכולל את מספנות Navantia בספרד. מדובר באונייה המוגדרת כספינת תקיפה אמפיבית באורך של כ-230 מטר, ובעלת דחק מרבי של כ-27 אלף טונות וטווח פעולה של כ-9,000 מיל. פרויקט זה מתבסס על הדגם הספרדי המכונה "חואן קרלוס" (L-61). לספינה מגוון של תצורות נשיאה – מטוסים, מסוקים, מלט"ם ואף נחתות מסוג LCM/LCAC.

בעיתוי הנוכחי ישנה אי־בהירות בנוגע לסוג המטוס שתישא עליה. במקור תוכנן שהיא תישא על סיפונה כ-12 מטוסים ממראי אנכית מסוג F-35B מתוצרת ארצות הברית, אלא שבשל רכישת טילי נ"מ מתקדמים מרוסיה התעוררו קשיים בשנה האחרונה לגבי מימוש עסקה זו בין ארצות הברית לטורקיה.

בשנה האחרונה נודע על כוונה לבנות נושאת מטוסים נוספת מאותו דגם – אוניית אחות זהה שתיקרא TCG Trakya, המתוכננת בימים אלה על ידי הצי הטורקי. דגם זה של נושאת מטוסים תופס מקום חשוב בתוכנית ההתעצמות של הצי הטורקי, והוא המאפשר למדינה הטורקית להצטרף לראשונה למועדון נושאות המטוסים.

ריצ'ארד פארל (Richard Parle), סופר וחוקר צבאי אמריקני, מעריך כי נושאת המטוסים "אנאדולו" (Anadolu) תאפשר לצי הטורקי "יכולת תקיפה אמפיבית חסרת תקדים בים השחור ובמזרח הים התיכון". בהקשר למערך האמפיבי של טורקיה תצוין קיומה של 'בריגדת נחתים' (מארינס) בכפיפות לצי. זאת בנוסף לקיומה של יחידת קומנדו ימי בצי הטורקי המכונה SAT. מוערך שהיחידות המיוחדות הן בכשירות גבוהה, ויצוין כי בעבר היה להן חלק לא מבוטל במבצע הפלישה לקפריסין בקיץ 1974.

### הפעלת הכוח הימי בפלישה לקפריסין, מבצע 'אטילה' (Operation Atilla)

עד למועד הפלישה לקפריסין בקיץ 1974 עמדה לרשות הצי הטורקי יכולת לא מבוטלת, רבות כוח נחיתה, על מנת להשתלב יחד עם זרועות הצבא האחרות, בתכנון הפלישה והוצאתה לפועל. בשעות הבוקר של ה-20 ביולי 1974 החלה הנחיתה הימית הטורקית בחוף פנטמילי (Pentemili) באמצעות כ-22 אוניות וספינות נחיתה, ובליווי שבע משחתות וספינות תותחים.



איור 1: מפת הנחיתה ותנועת הכוחות הטורקיים עד הבירה ניקוסיה



איור 2: חוף הנחיתה בפנטמילי

החלק הימי במבצע הפלישה לקפריסין היא מבחינת הצי הטורקי גולת הכותרת בפעילותו, וציון דרך בולט בהפעלתו של הצי הטורקי כמרכיב חשוב באסטרטגיה הביטחונית של טורקיה, מרכיב שחשיבותו תלך ותגדל במאה ה-21, כפי שיתואר בהמשך.

## פיתוח עצמי של מערכות נשק ימיות

במסגרת תוכנית ההתעצמות החדשה מאז שנת 2007 הודגשו גם פיתוח וייצור עצמיים של מערכות ימיות, תחום שאותו מובילה חברת Roketsan<sup>12</sup> בטורקיה. היא מפתחת שורה של אמצעי לחימה ובתחום הימי גולת הכותרת היא טיל השיוט נגד כלי שיט מסוג At-maca המתוכנן לטווחים מרביים שבין 280 ל-360 ק"מ.

באמצע שנת 2020 נערך ניסוי ירי מוצלח של הטיל מסוללה קרקעית, ולדברי המפתחים הטיל פגע במדויק במטרתו בטווח העולה על 200 ק"מ. הטיל אמור להיות מבצעי במהלך השנה הנוכחית, מוערך שיחלו בייצור סדרתי שלו, ויחליף בהדרגה את טילי ההרפון מתוצרת ארצות הברית במגוון כלי השטח מהבנייה החדשה, כמו הפריגטה מדגם Milgem, ואין להוציא מכלל אפשרות שגם הצוללות החדשות תהיינה חמושות בטיל זה.

## אווירית הצי

על פי מידע עדכני לשנת 2020 עומדים לרשות הצי הטורקי יותר מ-40 כלי טיס למשימות ימיות, מתוכם כ-15 מטוסים קבועי כנף והשאר מסוקים. כלי הטיס השונים, ובכלל זה מטוסים ללא טיס, משמשים לסיוורים ולאיתור מטרות ימיות. בפן ההתקפי נראה כי בשלב זה החימוש של המסוקים הוא בטורפדו ללוחמה נגד צוללות, וכן טילים נגד טנקים (נ"ט) מתוצרת מקומית שהותאמו לפגיעה במטרות ימיות.

אפשר להעריך שהאיום ההתקפי מעל הים מפלטפורמות מוטסות ילך ויגבר ככל שתוכנס נושאת המטוסים הקלה לפעילות מבצעית, ויירכשו עבורה מטוסים מתאימים שיהיו בעלי יכולת של שיגור טילי שיוט נגד מטרות ימיות דוגמת הטיל AT-MACA מתוצרת מקומית.

## סיכום מאפייני ההתעצמות של הצי הטורקי

כפי שנסקרו עד כה כלל מרכיבי העוצמה של הצי, הרי שבתחילת הדרך הייתה התבססות על עודפי פלטפורמות של ציי המערב. בהמשך החלה מגמה ברורה ועקבית של פיתוח יכולות של בנייה וייצור עצמיים, הן של כלי שיט כולל צוללות, והן של מערכות אמל"ח ימיות. מעט מהיכולות העצמיים נרכשו בארצות הברית ובספרד, אולם עיקר היכולות והיתרי הבנייה מתבססים על ידע גרמני, וזאת הודות לשיתוף פעולה הדוק ומיוחד בתחום הימי בין שתי המדינות.

השאפייה הטורקית לפיתוח יכולות עצמית נובעת מכמה מניעים. בראש ובראשונה התדמית והמוניטין כיאה למדינה הרואה עצמה כמעצמה ימית אזורית. יתרה מכך יש כאן שיקולים

12 חברה המקבילה לחברת רפא"ל בישראל.

של צמצום התלות במקורות אספקה חיצוניים, וכמובן עומד כאן גם השיקול הכלכלי של יצירת תעסוקה לתעשייה המקומית.

באופן מיוחד, ובשונה משאר חילות הים המאתגרות את חיל הים הטורקי (כמו יוון, מצרים וישראל), יש לציין את היכולת המרשימה, אומנם על בסיס ידע זה, של בניית צוללות מתקדמות, פריגטות רב־תכליתיות ונושאת מטוסים קלה. זוהי בהחלט קפיצת מדרגה המאפיינת את תהליך בניין כוחו של הצי הטורקי בעשור האחרון.

### דוקטרינת ההפעלה של הצי הטורקי

קיומו של חיל־ים חזק ובעל יכולת הוא הכרח להגנת טורקיה. חיל הים שלנו יתמוך בעוצמה במדיניות שלנו.

אמירה זו נאמרה על ידי מייסדה של הרפובליקה הטורקית המודרנית, מוסטפה כמאל אטאטורק בנאום שנשא בפני קצינים על סיפונה של סיירת שערכה הפלגת בכורה בים השחור בספטמבר 1924.<sup>13</sup>

בתקופתו של אדמירל Bulent Bostanoglu, ששימש כמפקד הצי הטורקי בשנים 2013–2017 הוכנה והופצה בשנת 2016 האסטרטגיה של הצי הטורקי. הסלוגן הפותח את הפרסום הוא: *"The one who rules the seas rules the world"*<sup>14</sup>

בהקדמה למהדורה הראשונה של הפרסום עומד האדמירל Bulent על מעמדה ומיקומה הגאופוליטי המשמעותי של טורקיה כמדינה Afro-Eurasian, שיש לה תחומי עניין רבים בתווך הימי, ובמיוחד בים התיכון, בים השחור ובים האגאי. הוא מדגיש את קיומם עדיין של סכסוכים על תיחום אזורי שיפוט ימיים במזרח הים התיכון, כולל הסכסוך בנוגע לקפריסין, ועל חוסר האיזון בים האגאי כפי שהוחלט עליו בהסכם לוזן. באותה הקדמה הוא מבטא שהתחום הימי הופך להיות חשוב יותר במיוחד מבחינת ניצול אנרגייה כמו גם משאבי טבע, ומציין שבנושא זה יש תחרות גוברת והולכת בין המדינות במטרה להפיק תועלת ממשאבים אלה. התחרות המחמירה עוד יותר את המחלוקות על אזורי שיפוט ימיים.<sup>15</sup>

מסמך האסטרטגיה של הצי הטורקי כשלעצמו ממשיך אומנם לבטא את המחויבות הטורקית למוסדות הבין־לאומיים כמו האו"ם וברית נאט"ו, לדוגמה במה שנוגע להבטחת

13 מתוך פרסום רשמי של הצי הטורקי: משנת 2016: Turkish Naval Forces Strategy, עמוד 26 הערת שולים מס' 61 בקישור:

<https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/392/Turkish%20Naval%20Forces%20Strategy.pdf>

14 שם, עמוד 4.

15 שם, עמוד 3.

נתיבי הספנות המסחרית הבין-לאומית, כמו גם המאבק בפירטיות הימית. עם זאת, המסמך האסטרטגי מדגיש כי: "זה הכרחי להחזיק צי רב עוצמה להגנתה של טורקיה", ברוח משנתו של אטאטורק ותוך שמירה על היכולת לפעול בים הפתוח ולשמש גורם מרתיע מפני איומים וסיכונים".<sup>16</sup>

ואכן מאז גיבושו של אותו מסמך אסטרטגי חל שינוי באסטרטגיה הימית של טורקיה. לא עוד צי טורקי שהוא רק חלק מציי ברית נאט"ו, אלא צי של מעצמה אזורית במאפיינים שאפשר לסווגו כצי של "מים ירוקים" או לפחות ככזה שמתקדם ושואף להיות "צי ירוק". צי שכמובן יהיה בעל נוכחות מובהקת בים השחור, במזרח הים התיכון ובים האגאי ויהיה בעל פוטנציאל לפעילות במוקדים נוספים כמו בים האדריאטי, במפרץ סרט בלוב, במפרץ הפרסי ובדרום הים האדום וקרן אפריקה.

המסמך האסטרטגי התפרסם ברבים בשנת 2016, בתקופת שלטונו של השליט הנוכחי ארדואן, אולם אין זה ברור לחלוטין שכיום הוא היה סומך את ידיו על מסמך זה, משום שברוח משנתו של אטא-טורק המסמך מבטא ומדגיש מטרות הנוגעות למאזן הכוחות במרחב הימי, ואין הוא מבטא מוטיבים של החזרת 'העטרה האימפריאלית העות'מאנית ליושנה', או מוטיבים פאן-אסלאמיים כפי שארדואן דוגל בהם.

לעומת זאת, אבי דוקטרינת "המולדת הכחולה", אדמירל Cem Gurdeniz, היה בהחלט סומך את ידיו עליה, וייתכן שהיא אף נכתבה בהשראתו. לאחרונה הוא התבטא כי דוקטרינת "המולדת הכחולה" מתרכזת ב"מאבק גאופוליטי על אינטרסים ימיים עם היבטים צבאיים, כלכליים טכנולוגיים, סוציו-תרבותיים וסביבתיים". על פי משנתו המרחב הימי הוא מקור בלתי נדלה של עושר וכוח. המאה ה-21 לדבריו, תהיה המאה של הים לכל העולם. האנושות תהיה תלויה לחלוטין בים, הן מבחינת התחבורה, האנרגיה והמזון, כמו שלא היה בעבר בהיסטוריה.<sup>17</sup>

## ומהלכה למעשה

בחודש מרץ בשנת 2019 ערכה טורקיה את אחד התרגילים הימיים הגדולים שנערכו אי פעם, בהשתתפות של יותר מ-100 כלי שיט. התרגיל התקיים במרחב הים השחור, הים האגאי ומזרח הים התיכון, ונשא, איך לא, את הכינוי 'המולדת הכחולה'. כעבור כחודשיים, במחצית השנייה של מאי 2019, נערך תמרון ימי, גדול יותר בהיקפו, בפיקוד הצי הטורקי

16 שם, עמוד 41.

17 עיקרי דברים שנאמרו על ידי Gurdeniz בריאיון בערוץ טלוויזיה טורקי ULUSAL KANAL בתאריך 22.12.2019

שבו נטלו חלק יותר מ־130 ספינות מלחמה וכ־90 כלי טיס. תמרון זה זכה לכינוי "זאב־ים", ואף הוא התקיים בים השחור, הים האגאי ומזרח הים התיכון.<sup>18</sup>



איור 3: הצי הטורקי באימונים (ספטמבר 2014)<sup>19</sup>

ביטוי ממשי ומעשי נוסף של דוקטרינת ההפעלה הימית של טורקיה מצא את ביטוי בהסכם שנחתם בסוף נובמבר 2019 בין טורקיה לבין ממשלת לוב השולטת במערב המדינה הלובית השסועה (GNA – General National Congress) ומרכזה בעיר טריפולי (Tripoli). לפי הסכם זה נקבע באופן חד־צדדי אזור כלכלי (EEZ) טורקי לובי משותף. מובן שהדבר הביא להגברת המתיחות באגן המזרחי של הים התיכון. יתרה מכך, טורקיה החלה להיות מעורבת במלחמת האזרחים הלובית בהעניקה תמיכה בממשלת לוב שבטריפולי נגד משטרו של חליפה חפת'ר (Khalifa Haftar) במזרח לוב, שמרכזו בעיר בנגאזי (Benghazi). מעורבות זו העלתה את המתח בין טורקיה למצרים משום שזו האחרונה יחד עם איחוד האמירויות תומכת במשטרו של חפת'ר.

בו־זמנית עם המעורבות בלוב נקטה טורקיה במהלך שנת 2020 צעדים של הפגנת נוכחות ועריכת סקרים גאולוגיים וחיפושים אחר מרבצי גז באזורים הכלכליים הבלעדיים המוכרים כמשתייכים ליוון וקפריסין.

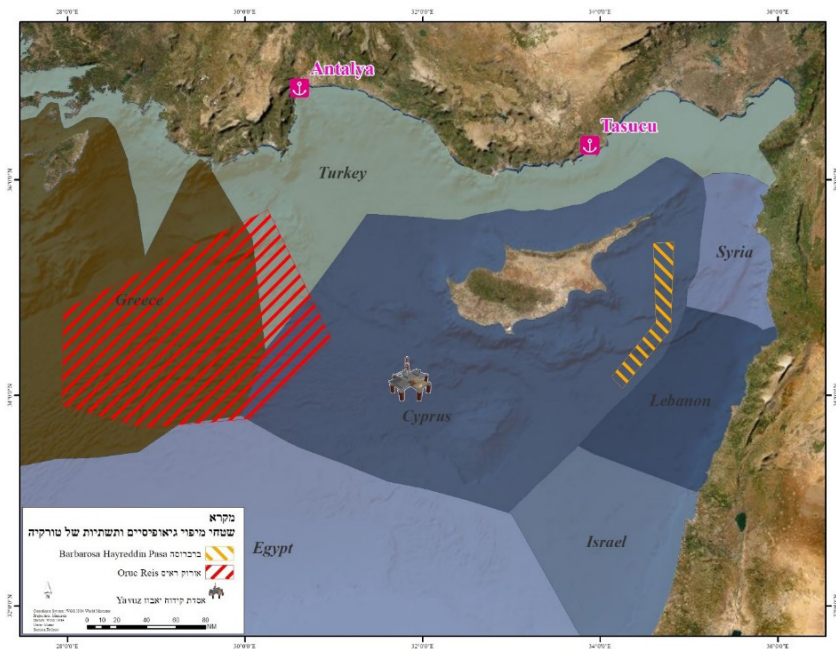
18 מתבסס על מאמר באתר: TRT WORL <https://www.trtworld.com/turkey/turkish-naval-strength-in-eastern-mediterranean-shifts-balance-of-power-37730/amp>

19 התמונה מתוך האתר: Monitor Nordic <https://www.nordicmonitor.com/2020/02/erdogans-secret-keeper-says-lausanne-treaty-invalid-turkey-free-to-grab-resources>

גם במוקד הלובי, בעיקר בחלקו המערבי של מפרץ סירת (Gulf of Sidra), גם במוקדי מחלוקת מסורתיים באיי הים האגאי וגם בתחומי המים הכלכליים של יוון וקפריסין – בכלום הראה הצי הטורקי נוכחות, לעיתים אגרסיבית, בין השאר ליווי ואבטחה באמצעות פריגטות של האוניות שערכו סקרים וקידוחים במרחב קפריסין וברתים. כמו כן, פעל הצי הטורקי באזור החוף הלובי בחלק המערבי של מפרץ סירת באמצעות פריגטות, וכנראה גם צוללות.



איור 4: פריגטות של הצי הטורקי מאבטחות את פעילותה של אוניית הסקר Oruç Reis<sup>20</sup>



איור 5: סקרים סיסמיים שערכה טורקיה בשנת 2020 במרחבי האזור הכלכלי של קפריסין ויוון<sup>21</sup>

20 לקוח מהקישור הבא:

<https://ahval.me/east-med/turkey-plans-new-drilling-coast-cyprus-report>

21 ראה מאמר של סמיון פולינוב ושלמה גואטה <https://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il/index.php/turkey-marine-geophysical-surveys>



## סיכום

הצי הטורקי שינה את פניו ועוצמתו בשני העשורים האחרונים. שינוי זה הוא פועל יוצא של גיבוש אסטרטגיה ימית שנועדה להפוך אותו מחיל-ים שהוא חלק מציי נאט"ו, לצי המאפיין מעצמה ימית אזורית. האסטרטגיה הימית של טורקיה בעת הנוכחית מושפעת, הן מהחזון של החזרת העטרה העות'מאנית ליושנה, והן מאימוץ דוקטרינת 'המולדת הכחולה', הרואה במרחב הימי משאב כלכלי, ובהקשר הקונקרטי, מקור בלתי נדלה של מאגרי גז טבעי, שגם טורקיה, בדומה לשכנותיה שחלקן יריבותיה, חפצה בהם לחוסנה הכלכלי.

לאותם נרטיבים יש להוסיף נתון יסודי גאוגרפי. השליטה הטורקית על שני מצרי ים חשובים, הבוספורוס והדרדנלים, החולשים על הכניסה והיציאה מהים השחור לים התיכון ואליו. נתון יסודי גאוגרפי זה עמד לנגד עיניהן של שתי מעצמות-העל ארצות הברית וברית המועצות (ולמים רוסיה) במהלך שנות המלחמה הקרה מאז תום מלחמת העולם השנייה.

מרכיבי העוצמה כפי שנסקרו במעבר שבין המאה ה-20 למאה ה-21, ובמיוחד מאז אמצע העשור הראשון של המילניום, מצביעים בעליל על שאיפתה של טורקיה להפוך את הצי שלה לצי של 'מים ירוקים', היינו צי בעל יכולת לפעול הרחק מנמלי הבית שלו תוך הסתייעות והתבססות על נמלים ידידותיים. לדעת כותב מאמר זה, הצי הטורקי במצבו הנוכחי, ובוודאי ככל שיתממשו במהלך השנים הקרובות תוכניות ההתעצמות ובניין הכוח שלו, הוא אכן צי שיש להתייחס אליו כאל "צי ירוק", וכמי שמשתייך למעצמה אזורית.

מבחינת בניין הכוח הימי תצוין ההקפדה והשאיפה הטורקית, מאז המחצית השנייה של המאה הקודמת וביתר שאת בשני העשורים האחרונים, להצטייד בפלטפורמות ימיות, מבנייה והרכבה עצמיים במספנות בטורקיה, ובכלל זה צוללות, פריגטות וקורבטות, ולאחרונה גם נושאת מטוסים קלה. ראויה לציון העובדה שטורקיה משמשת כיום מקור אספקה של כלי שיט חדשים גם עבור הצי הפקיסטני. הפיתוח והייצור העצמיים של הטורקים מביאים לידי ביטוי הצטיידות באמצעי לחימה ימיים, וגולת הכותרת היא פיתוח וייצור של טיל שיוט חדש לטווח ארוך נגד כלי שיט, At-maca, שעתידי להחליף את סדרת טילי ה'הרפון' מתוצרת ארצות הברית.

הצי הטורקי כיום הוא הצי החזק ביותר מבין חילות הים של מזרח הים התיכון. מובן שבמשוואה זו לא נכללים ציי רוסיה והצי השישי האמריקני שממילא האחרון מצמצם את נוכחותו באזורנו.

בצד ההפעלתי נראה כי לצי הטורקי אין עדיין ניסיון מבצעי מוכח, אולם עומדים לזכותו אלפי שעות אימונים עם חלק מציי נאט"ו, ובמיוחד עם הצי האמריקני. אפשר להעריך

כי סדרת התמרונים הימיים רחבי ההיקף שערך הצי הטורקי מאז שנת 2019, כמו גם הפעילות הרבה שעשה הצי בשנת 2020 במזרח הים התיכון (במסגרת אבטחת ספינות הקידוח וספינות הסקרים הסיסיים), וכן הפעילות הימית במוקד הלובי – כל אלה תרמו בוודאי ליכולתו המבצעית.

נוכל לקבוע כי עוצמתה הימית של טורקיה מהווה בעיקר אתגר ואיום ליריבותיה המסורתיות באזור, ובמיוחד יוון ומצרים שלאחר עליית א-סיסי לשלטון. בצד זאת, ההערכה בעת זו היא שגם ישראל צריכה להביא בחשבון את פוטנציאל האיום הימי העלול לנבוע מהצי הטורקי. בהקשר זה ראוי להזכיר את האירוע המשמעותי בסוף מאי 2010, לסיכול המשט לעזה, בין השאר באמצעות הספינה 'מאווי-מרמרה' (Mavi Marmara) וכן אירוע נוסף זה מקרוב, כשספינות של חיל הים הטורקי גירשו, בדצמבר 2019 את ספינת המחקר הישראלית 'בת גלים'. הספינה השייכת למכון לחקר ימים ואגמים הכפוף למשרד האנרגייה ערכה מחקר בשטח המים הכלכליים של קפריסין, באישורה של ממשלת קפריסין.



איור 6: פריגטה טורקית בתמרון משותף עם נושאת המטוסים האמריקנית 'הארי טרומן'<sup>22</sup>

22 תצלום מתוך המאמר: <https://www.mako.co.il/pzm-magazine/Article-f4a618e41983231006.htm?Partner=interlink>

האינטרסים הכלכליים של טורקיה במזרח הים התיכון, 'שגעון הגדלות' של המשטר הנוכחי להחזיר את עטרת האימפריה ליושנה, כמו גם האיבה הבסיסית כלפי ישראל, והעדפה ותמיכה ללא סייג בזכויות העם הפלסטיני – כל אלה מעמידים את טורקיה והמרכיב הימי שלה כפוטנציאל לאיום ולאתגר עתידי עבור ישראל.

מדינת ישראל, בהיותה מדינה התלויה באופן מובהק ומכריע בסחר הימי שלה, איננה יכולה להתייחס כלאחר יד לפוטנציאל המאיים של הצי הטורקי, העלול להראות עוצמה, ולהביא לידי ביטוי פעילות של כלי שיט שטח רב־תכליתיים ואיכותיים, כמו גם סדר כוחות מרשים של צוללות תקיפה מתקדמות.

## הדוקטרינה הימית הטורקית – "המולדת הכחולה" (Mavi Vatan)

### עמרי אילת, איל חיות־מן

מאז המחצית השנייה של שנת 2019 הגביר הצי הטורקי באופן מובהק את פעילותו באזור הים התיכון. בין היתר, שיבשו ספינות צי טורקיות פעילויות קידוח ומחקר באזור המים הכלכליים של קפריסין, וקיימו פעילויות כאלה בעצמן; הטרידו ספינות של יוון, ומאז יולי 2020 גם הפגינו נוכחות מול איי יוון; הפגינו נוכחות ניכרת מול חופי לוב, ואף יזמו עימות עם ספינה צרפתית בזירה זאת. במרץ ומאי 2019 קיימה טורקיה שני תרגילים ימיים רחבי היקף, מהגדולים בתולדותיה. הראשון, שנקרא "המולדת הכחולה" (Mavi Vatan), התקיים בים השחור, הים האגאי ומזרח הים התיכון בהשתתפות של יותר מ־100 כלי שיט; השני, בשם "זאב ים" (Denizkurdu), התרחש באותם מרחבים, וכלל יותר מ־130 ספינות וכ־90 כלי טיס. בתרגילים אלה נכללו בין היתר מתווה של כיבוש איים – ככל הנראה איים יווניים – ועימות מול מטוסי F-16, שהמדינות היחידות באזור המחזיקות בהם הן יוון, ישראל, ירדן ומצרים. מהלכים אלה מבטאים אסטרטגיה חדשה של טורקיה בהנהגת רג'פ טאיפ ארדואן (Recep Tayyip Erdoğan), והיא מהווה המשך למפנה האסטרטגי שחוללה לפני יותר מעשור בכוונתה להפוך לכוח הגמוני במזרח התיכון. האסטרטגיה הטורקית מכילה יסודות אקטיביסטיים של התפשטות גאופוליטית וכלכלית, ולצידם יסודות הגנתיים שנועדו לתקן אי־צדק היסטורי (לראיית טורקיה), שנעשה למולדת הטורקית על ידי הקהילייה הבין־לאומית. המתווה האסטרטגי שעל פיו מתקיימות פעולותיה של טורקיה אף הוא מכונה "המולדת הכחולה". מדובר בדוקטרינה שהוצגה לראשונה בשנת 2006 מטעם האדמירל הטורקי ג'ם גורדניז (Cem Gürdeniz) בסימפוזיון שנערך במפקדת הצי הטורקי. על פי "המולדת הכחולה", לטורקיה יש זכות לשטח ימי נרחב – כ־460 אלף קמ"ר – בים התיכון, האגאי והשחור. בשטח זה כלולים אזורים המוכרים על פי אמנות בין־לאומיות כשייכים ליוון וקפריסין.

המחלוקת נסובה על שטחי מים כלכליים (Exclusive Economic Zones – EEZ), שלמדינה החופית יש זכות לנצל בהם משאבי טבע כגון נפט, גז ומשאבי דיג הנמצאים בתחומם. על פי אמנת הים של האו"ם (UNCLOS), כל מדינה זכאית לשטחי מים כלכליים המצויים במרחק של עד 200 מילים ימיים מקו החוף שלה. אמנה זאת מגדירה גם אמצעים ושיטות לחישוב שטחי מים כלכליים במקרים שבהם לשתי מדינות יש תביעה על אותו שטח. המחלוקת המרכזית בין טורקיה ובין יוון בנוגע לשטחים כלכליים נוגעת לעובדה, שליוון יש איים רבים, חלקם גובלים בטורקיה, ועל פי האמנה כל אי שהוא בריישוב מקנה זכות למים כלכליים סביבו. על פי טורקיה, איים אינם צריכים להיחשב בחישובם של אזורים כלכליים.

עמדתה ההיסטורית של טורקיה, שאינה נובעת באופן בלעדי ממדיניותו של ממשל ארדואן, היא שאמנת הים המכלילה איים בני־יישוב בחישוב של שטחי מים כלכליים מפלה את טורקיה מעצם החוק. ההיגיון העומד מאחורי התביעות הטורקיות שלא להכיר באיים נעוץ בשליטת יוון באיים הקיקלאדיים המגיעים עד חופי טורקיה, ונובע מהעיוות שמצב זה יוצר בהינתן תכתיבי אמנת הים. סכסוך נוסף קיים בין טורקיה וקפריסין הנובע בעיקר ממחלוקת לגבי מעמדה של צפון קפריסין הטורקית (Turkish Republic of Northern Cyprus – TRNC), שאיננה מוכרת על ידי מרבית מדינות העולם, בעוד טורקיה איננה מכירה בקפריסין, ומתוך כך גם בשטח המים הכלכליים שלה. גודל השטח שעליו המחלוקת בין המדינות הוא כ־145 אלף קמ"ר של מים כלכליים, שחלקם עשויים להיות עשירים במחצבי גז ונפט. מנקודת מבטו של ארדואן הוא פעל כמיטב יכולתו למען קידום תוכניתו של מזכ"ל האו"ם, קופי אנאן, לשלום והכרה הדדית בין קפריסין לצפון קפריסין הטורקית, בעוד הקפריסאים היוונים הכריעו נגד המהלך במשאל העם של שנת 2004 (65% מהקפריסאים הטורקים תמכו ואילו 76% מהקפריסאים היוונים התנגדו). הגרוע מכול מבחינת טורקיה היה התקבלותה של קפריסין לאיחוד האירופי, בשעה שעל טורקיה נכפה משא ומתן ארוך ומפרך שמעולם לא היה קרוב לסיום, והגיע למבוי סתום תוך שנים ספורות. לפיכך, להופעתה של דוקטרינת "המולדת הכחולה" קדמו תסכולים טורקיים בנוגע לאגן הים התיכון על רקע היחסים עם אירופה שלא נגעו למדיניות התפשטות טריטוריאלית טורקית.

אלא שעל השאיפות הללו לצדק בחלוקת המשאבים בזירה הבין־לאומית נוספו שאיפות התפשטות שהלכו ונהיו אגרסיביות יותר. דוקטרינת "המולדת הכחולה" היא חולייה נוספת בשרשרת הניסיונות של ממשלי ארדואן במשך השנים למצב את מעמדה של טורקיה כהגמון באגן המזרחי של הים התיכון ובמפרץ הפרסי. עיניה של טורקיה בהנהגת ארדואן נשואות אל שני מאורעות הקרבים ובאים. הראשון הוא יובל ה־100 להקמת הרפובליקה שיחול בשנת 2023, והשני הוא "היום שאחרי ארדואן" בהינתן גילו המבוגר ומצבו הבריאותי הלקוי של מנהיגה הבלתי מעורער והחזק ביותר מבחינה פוליטית של טורקיה מאז מותו של אבי הרפובליקה, מוסטפא כמאל אטאטורק (Mustafa Kemal Atatürk). לכן ארדואן, הרואה עצמו במונחים היסטוריים, מרגיש צורך להגיע להישג בתחום יחסי החוץ, שיפאר את מורשתו. במהלך השנים 2016–2019 החלה דוקטרינת "המולדת הכחולה" לזכות בפופולריות גוברת בצמרת הממשל הטורקי. לשינוי זה היו מספר גורמים: מבחינה חיצונית, ממשל ארדואן חש שמדיניות החוץ שאותה אימץ בעבר, של שיתוף פעולה אזורי ו"אפס בעיות עם שכנים", לא נשאה פרי. זאת בייחוד לאחר הדחתו של מוחמד מורסי (Mohamed Morsi) נשיא מצרים מתנועת האחים המוסלמים, שהייתה לה זיקה לתפיסה של יחסי דת ומדינה שהנהיגו ממשלות ארדואן. בעקבות כך, נטה ממשל ארדואן בהדרגה למדיניות חוץ אגרסיבית יותר המתבססת על הסתמכות עצמית, והשוללת שיתוף פעולה

עם מדינות "לא מוסריות" – כינוי שיוחס למצרים בראשות א־סיסי (Abdel Fattah Al-Sisi), כמו גם לסוריה בראשות אסד, ליוון וישראל. מבחינה פנימית, ארדואן מתקשה לגייס תמיכה ציבורית רחבה, ולכן הגנה על מה שנתפס כאינטרס הלאומי של טורקיה תוך עימות עם מדינות המערב עשויה להוביל 'להתכנסות סביב הדגל' ולהגדיל את הפופולריות שלו. גם העובדה שהקואליציה הפנימית של ארדואן כוללת את המפלגה הלאומנית, שהאדמירל גורדניז הוגה דוקטרינת "המולדת הכחולה" הוא אחד מחבריה, השפיעה ככל הנראה על אימוץ הדוקטרינה. באוגוסט 2019 נאם הנשיא ארדואן בפני בוגרים של אקדמיית הצי הימית, ומאחוריו ניצבה מפה שמתווה את גבולות "המולדת הכחולה" – מֶסֶר ברור בדבר אימוץ הדוקטרינה בידי ממשלתו.



איור 1: מפת המולדת הכחולה מאחורי הנשיא ארדואן<sup>1</sup>

ניסיונותיה של טורקיה בהנהגת ארדואן להפוך להגמון אזורי התבטאו בתחילה רק ביומרות לשחק את תפקיד המתווך ההוגן בסכסוכים אזוריים, כמו התיווך במשא ומתן הישראלי-סורי בסוף 2008, וניסיונותיו לשכנע את ראש ממשלת ישראל אהוד אולמרט לשמש מתווך במשא ומתן עם הפלסטינים. יציאתה של ישראל למבצע 'עופרת יצוקה' ברצועת עזה (2008) הביאה לתגובתו הבוטה של ארדואן נגדה, וביוני 2010 לעימות במים בין-לאומיים בין פעילי ארגון ה־İHH, ארגון פארא־ממשלתי, טורקי וחיל הים הישראלי. כבר אז נטען כי

Ekathimerini, (2 September 2019) Erdogan takes photograph in front of 'Blue Homeland' 1 map, <https://www.ekathimerini.com/244125/article/ekathimerini/news/erdogan-takes-photograph-in-front-of-blue-homeland-map>

חיפושי הגז של ישראל והסכמותיה עם קפריסין בנוגע למים הכלכליים שלהן שימשו שיקול מרכזי במדיניות שהובילה להתערבות בענייניה של ישראל סביב רצועת עזה. מדיניות "אפס בעיות עם השכנים", שהגה יועצו של ארדואן לביטחון לאומי, ויותר מאוחר שר החוץ וראש הממשלה, אחמט דוואטולו (Ahmet Davutoğlu), יצרה זמנית הילה דיפלומטית סביב טורקיה למרות שהייתה כבר אז נתונה בבעיות.

האביב הערבי בשנת 2011 הביא להגדלת היומרות של טורקיה בהנהגת ארדואן שראה במדינתו את המנהיגות המוסרית של המזרח התיכון, מתוך תקווה לשמש מודל לדמוקרטיזציה ויחסי דת ומדינה במדינות ערב. ניצחונו של מוחמד מורסי בבחירות שנערכו במצרים ב-2012 היה התקדמות ניכרת מבחינת ממשלו של ארדואן, שיוקרתו העולמית נסקה בתור איש השנה של מגזין טיים לשנת 2011, בעקבות מימוש חזון זה. אולם תקוות אלה נגוזו עם הדחת מורסי בקיץ 2013 בידי עבד אל-פתאח אל-סיסי המכהן כנשיא מצרים מאז. בד בבד הביאו המהומות שפרצו בפארק גזי (Taksim Gezi Park) את ממשלו של ארדואן לעסוק בבעיות פוליטיות מבית לשם דיכוי של ההפגנות ביד קשה, שלווה בתחושת רדיפה פוליטית של ארדואן עצמו ושל טורקיה ברמה הבין-לאומית. מפנה זה הפחית באופן משמעותי את האהדה לארדואן, הן בקהיליה הבין-לאומית, והן במזרח התיכון. הפיכת הנפל כנגד ארדואן בשנת 2016, התגברות העימותים עם הפלגים הבלניים הכורדים במזרח המדינה, והמשבר הכלכלי החמור שבו שקעה טורקיה סיבכו אותה עוד יותר, והגבירו את הצורך של ארדואן למצוא הישגים (ואויבים) כלפי חוץ.

הנדבכים האסטרטגיים והדיפלומטיים העיקריים במתיחות שגורמת הדוקטרינה הם בעלי שורשים היסטוריים עמוקים בתולדות הרפובליקה, וזו רחוקה מלהיות הפעם הראשונה שבה מתגלע סכסוך סביב אחד מהם. מתיחות זו השזורה באופן בלתי ניתן להפרדה במלחמת האזרחים בלב נוגעת להרבה יותר מאשר אינטרסים כלכליים או גאופוליטיים מידיים. המאמצים שנוקט ארדואן למיצוב מעמדה של טורקיה כהגמון אזורי, בניגוד לכל קודמיו כמעט, מהווים מרכיב מרכזי במהפכה שאותה הוא מחולל במשך קרוב לשני עשורים בזהותה של טורקיה. לדוגמה: סכסוך על מים טריטוריאליים או כלכליים התגלע בין טורקיה ויוון בשנות ה-90 סביב קביעת שטחם הימי של האיים הקיקלאדיים (Cyclades), במהלכו אירעו בין המדינות עימותים ימיים דומים לאלה של 2019. העימות נגע לגבולות המדינה, ותאם את האתוס הרפובליקני שהתווה אטאטורק לפיו, "טורקיה לא רוצה אינץ' משטחה של מדינה אחרת, ולא תוותר על אינץ' משטחה." מלחמת קוריאה, שבמהלכה הצטרפה טורקיה לנאט"ו, והפלישה לקפריסין ב-1974 שנועדה גם היא להגן על אינטרסים לאומיים, היו אירועים חריגים בתולדות הרפובליקה. דוקטרינת "המולדת הכחולה" מהווה אם כן אבן דרך בהכונת המדיניות הטורקית מהגנתית למוכוונת התפשטות. אלא שהפער בין כוונותיו של ארדואן והישגיו המדיניים-אסטרטגיים גדול למדי. טורקיה לא הצליחה לממש את שאיפותיה המקסימליסטיות בים התיכון שנתקלו בהתנגדות למעשה של כל הגורמים כבדי המשקל באגן הים התיכון.

ניסיונות ההתעצמות של טורקיה בהנהגת ארדואן, והשיטות האגרסיביות שנקטה להגשמת דוקטרינת "המולדת הכחולה" לא צריכים לפגוע בחתירה להבנת היסוד הלגיטימי בתביעותיה של טורקיה. יתרה מזאת, מאחר שפעולותיו של ארדואן נוגעות לזהותה של טורקיה חשוב להבין את תפקידם של המרכיבים הגאואסטרטגיים והאנרגטיים בדוקטרינה. המילה 'Vatan' בטורקית שמשמעה מולדת, קיבלה את פרשנותה בטורקיה יחד עם הולדת הרפובליקה מתוך הריסות האימפריה העות'מאנית. מוסטפא כמאל אטאטורק, מייסד הרפובליקה ונשיאה הראשון, כונן בבנייתה אתוס מוכוון הגנתי מאוד שסולד מהתפשטות, ומתנכר במכוון למדינות ערב. עניינן המשני עד שולי של ממשלות טורקיה במדינות ערב התבטא פעמים רבות, ביניהן בוועידת מדריד ב-1991, שבה דרשו הנציגים הטורקים לא להיות מזוהים כמדינה מזרח תיכונית. מאמציה של טורקיה להתקבל כחברה מלאה באיחוד האירופה החלו בשנת 1987, ועד שהגיעו למבוי סתום לקראת תום העשור הקודם היו חלק מהמאמץ הדיפלומטי העיקרי שלה.

עליית האסלאם הפוליטי בטורקיה שקדמה לה עליית מפלגות ימין ליברליות בעלות גישה רכה יותר למורשת אטאטורק, הביאה לעלייה של ממש בהתעניינות בעבר העות'מאני, שהתבטאה בחברה האזרחית במגזרים כמו מערכת החינוך ותעשיית התיירות. אלא שעד העשור האחרון נגעו הללו לענייני הזהות הפנימיים בטורקיה. החיפוש אחר עוצמה אזרית, שכאמור נכשל ברצון להפיכת טורקיה למעצמה שהיא גם בעלת כוח רך משמעותי (soft power) במזרח התיכון, השתנה בעשור האחרון. השינוי התבטא במעורבות צבאית במלחמות האזרחים בסוריה ובלוב, שבאמצעותן חִבְּרָה טורקיה לגורמי אסלאם רדיקליים, והידקה את היחסים עם קטר, המובילה את הקו הדיפלומטי החתרני ביותר נגד לגיטימיות המשטרים במדינות ערב הסוביות. זאת על ידי תמיכה עקבית בחמאס בעזה, בגורמים אסלאמיסטיים בהר הבית, ולבסוף באימוץ דוקטרינת "המולדת הכחולה" כתוכנית פעולה של ממשל ארדואן.

ההיבטים האנרגטיים של המאבק על שליטה במי הים התיכון נוגעים גם הם לעניינים הטבועים עמוק בתרבות הפוליטית הטורקית. אובדנו של מחוז מוסול (Mosul) לאימפריה הבריטית לאחר מלחמת העולם הראשונה (כיום נמצא בשטחה של עיראק) ומלחמת העצמאות של טורקיה מהווים בזיכרון הקולקטיבי הטורקי אובדן חלקי מולדת, עקב הפסד שדות הנפט והתמלוגים, יחד עם אי-השליטה על אוכלוסייה טורקמנית וכורדית. דוגמה בולטת נוספת היא משבר הנפט של השנים 1973–1983 שגרם למשבר כלכלי חריף בטורקיה, אשר הסתיים בהפיכה צבאית ובממשל צבאי בן שלוש שנים (1980–1983). לא בכדי השקיעו כל ממשלות טורקיה מאמצים רבים ביצירת תשתית שתהפוך את המדינה למסדרון האנרגיה של אירופה, ואת נמל ג'ייאהן (Ceyhan) ל"רוטרדם של הים התיכון". מאמצים אלו היו מלכתחילה בעלי היבטים גאופוליטיים ולא רק כלכליים, עקב הצורך הבעור של טורקיה להגדיר מחדש את תפקידה בעולם אחרי תום המלחמה הקרה.



השילוב בין התהליכים שלעיל מביא לאסטרטגיה שמעורבים בה יסודות הגנתיים אקטיביסטיים. מחד גיסא, טורקיה טוענת בצדק שנגרם לה אי־שוויון בוטה בחלוקת אזורי המים הכלכליים בים התיכון, ומאידך גיסא היא מבצעת מהלכים שמשרתים אינטרסים של התפשטות הרבה מעבר לעניין זה.

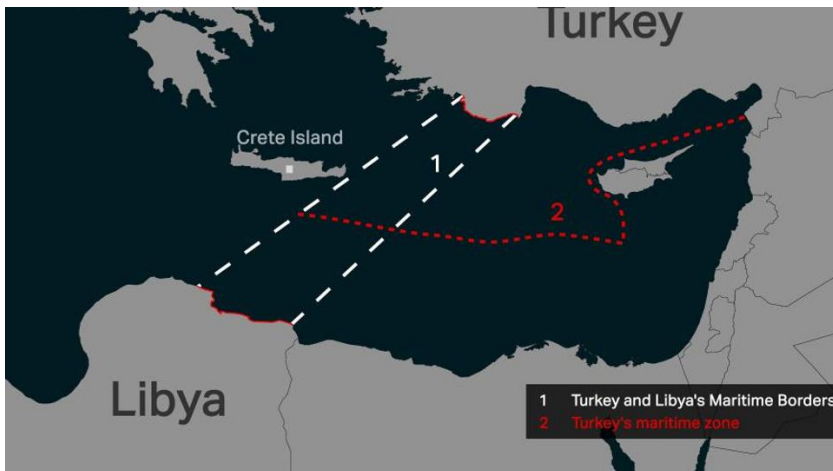
טורקיה רואה את החלוקה הנוכחית של אזורים כלכליים כבלתי־הוגנת ומפלה: היא בעלת קו חוף ארוך בהרבה מזה של יוון השכנה (בחישוב קו החוף של היבשת ללא קו החוף המצטבר של האיים), וצורכי האנרגיה שלה אף הם גדולים פי כמה (טורקיה עם אוכלוסייה בת 82 מיליון נפש צורכת פי 10 יותר גז טבעי מאשר יוון עם אוכלוסייה של 10.7 מיליון, ופי 5 יותר מאשר ישראל עם אוכלוסייה בת 9.2 מיליון). משק האנרגיה של טורקיה מבוסס ברובו על גז שמיובא מרוסיה, אך היא מעוניינת לגוון את מקורות האנרגיה שלה. מבחינה אסטרטגית, טורקיה היא ציר מרכזי להעברת גז ונפט מהקווקז, רוסיה ומרכז אסיה לאירופה, אך על מנת שתוכל לנצל מאפיין זה למטרות אסטרטגיות היא זקוקה לחלופה אמינה לגז הרוסי. הפקת כמויות גדולות של גז טבעי מקרקעית הים תוכל לסייע רבות בכך. העובדה שמדינות האיחוד האירופי התייצבו לצד יוון וקפריסין בסכסוך ביניהן מחזקת את תחושת הניכור הטורקית. יתר על כן, טורקיה טוענת כי בהסכמים שחתמה יוון מול איטליה ומצרים לתיחום שטחי מים כלכליים, התבסס המתווה שהתקבל על חישוב דומה למדי לעמדה הטורקית דווקא.

גם אם בראשיתו הצידוק שניתן לדוקטרינת "המולדת הכחולה" היה אנרגטי, הרי המצב הנוכחי מראה כי מדובר באינטרסים גאואסטרטגיים מובהקים. מחירי הגז עדיין נמצאים בשפל עקב משבר הקורונה, אך גם גורמים ארוכי טווח יותר, כמו השימוש הגובר בפצלי שמן, הופכים את הפיתוח של מיזמי גז חדשים ללא־כדאיים. חברות בין־לאומיות מפסיקות פרויקטים קיימים של חיפוש, ואינן מתחילות בפרויקטים חדשים. לאור זאת, לא סביר שהמתחיות הנוכחית תוכל להיפתר דרך הסדר חלוקה חדש לגז טבעי בלבד. מבחינת טורקיה, מדובר בסכסוך שהוא בראש ובראשונה על ריבונות. על פי סקרי דעת קהל, כ־58% מאזרחי טורקיה רואים בשטחים הכלכליים נושא בעל חשיבות לביטחון הלאומי – זאת לעומת רק 3.8% שהחזיקו בעמדה זו בראשית שנת 2020. התמיכה הגבוהה של הציבור הטורקי בנושא זה מאפשרת לממשל ארדואן חופש פעולה גדול יותר בו, וייתכן שהסלמת העימות אף תשרת אותו למטרות פנימיות של גיבוש תמיכה ולגיטימציה ציבורית.

ההורדה הסופית מהפרק של הצטרפות טורקיה לאיחוד האירופי מקנה לה אפשרות למרחב תמרון חדש בצפון קפריסין הטורקית הבלתי מוכרת, מאחר שהצורך שלה להתחייב לקונצנזוס הבין־לאומי פוחת בצורה ניכרת. ירידת המעורבות האמריקנית באגן הים התיכון רק מעצימה מגמה זו. בפעילויותיה הימיות טורקיה עוסקת בבניית בסיס ימי חדש במזרחה של צפון קפריסין – דבר שיאפשר לה יכולת תגובה מהירה יותר כלפי כוחות אחרים באזור.

אולם הביטוי הבולט ביותר עד כה של דוקטרינת "המולדת הכחולה" היה החתימה בנובמבר 2019 על מזכר הבנות בין טורקיה ובין ממשלת ההסכמה הלאומית (GNA – Government of National Accord) בלוב. בלוב מתחוללת בימים אלה מלחמת אזרחים בין ממשלת ההסכמה הלאומית ששולטת במערב המדינה, ובין הצבא הלובי (LNA – Libyan National Army) בהובלת המרשל ח'ליפה חפטר (Khalifa Haftar) ששולט במרכז ומזרח המדינה. טורקיה וקטר תומכות עם גיבוי מסוים של האיחוד האירופי בממשלת ההסכמה הלאומית שהיא בעלת נטייה אסלאמיסטית, ומגובה על ידי מיליציות אסלאמיסטיות שביניהן אנשי ג'בהת אל-נצרה, לעומת מצרים, איחוד האמירויות ורוסיה התומכות בכוחותיו של חפטר.

ההסכם בין טורקיה ובין ממשלת ההסכמה הלאומית מגדיר, בין היתר, את תיחום האזורים הכלכליים בין טורקיה ללוב, באופן שמרחיב באופן משמעותי את האזור הכלכלי של טורקיה, וקוטע את הרצף הטריטוריאלי שבין קפריסין לכרתים. נוסף לכך, האזור הכלכלי חוסם את התוואי שבו תוכנן לעבור צינור גז מישראל דרך קפריסין אל יוון, שיאפשר ייצוא של גז ישראלי וקפריסאי לאירופה.



איור 2: תיחום השטחים הימיים על פי מזכר ההבנות הטורקי-לובי מנובמבר 2019

בתגובה למזכר ההבנות הזה החל מיוני 2020 יוון מנהלת מגעים עם הצבא הלובי בהנהגת חפטר במטרה ליצור תיחום משלה של המים הכלכליים בין המדינות. יתר על כן, בתקופה האחרונה ישנו הידוק ביחסים בין יוון וקפריסין, ישראל ומצרים, שלכולן אינטרס משותף בבלימת ההתפשטות הטורקית במרחב הימי. בעבור מצרים האינטרס הזה מלווה בצורך לשמור על גבולה המערבי של המדינה מפני ממשלת ההסכמה הלאומית הנתמכת על ידי טורקיה והמיליציות האסלאמיסטיות.

יש להדגיש, כי לטובת כל הצדדים ומתוך צורכי האנרגיה של טורקיה, פתרון הסכסוך בנושא המים הכלכליים של טורקיה חייב להיעשות בדרך של משא ומתן בין הצדדים, וייתכן שבתיווך מדינות אחרות (כגון גרמניה) או ארגונים נוספים. גם המזכיר הכללי של נאט"ו, ינס סטולטנברג (Jens Stoltenberg) התבטא ברוח זו בעת ביקור באנקרה באוקטובר 2020.<sup>2</sup>

למרות שאמנת הים קובעת את תחומי המים הכלכליים היא מאפשרת כמובן משא ומתן בין הצדדים, בוררות בין־לאומית ומנגנונים נוספים לפתרון סכסוכים. המים הכלכליים שמקנים איים הוא נושא העולה בסכסוכים נוספים שבהם אפשר למנות את הפיליפינים נגד סין; רומניה נגד אוקראינה; בנגלדש נגד מיאנמה, שבכולן היה עיסוק באיים ובשטחים הימיים שהם מקנים אל מול מדינת החוף. הטורקים מזכירים בהקשר זה במיוחד את הסכסוך על המים הכלכליים בין ניקרגואה וקולומביה, שלו מאפיינים דומים (שליטה על איים המקנים שטח מים כלכליים נרחב הנגרע משטחה של מדינת החוף), ושהסתיים בפסק דין שחילק את שטחי המים בין ניקרגואה וקולומביה שלא על פי אמנת הים.<sup>3</sup>

מנגד, מדינות האזור, כמו גם שחקנים גלובליים, מגיבים באופן שלילי כלפי המהלכים הטורקיים. מלבד יוון וקפריסין, שטורקיה מאיימת על ריבונותן, מצרים רואה בטורקיה יריב לפחות מאז סיום שלטונו של מוחמד מורסי, אם לא קודם לכן. מדינות האיחוד האירופי, ובראשן צרפת כמדינה ים תיכונית, מתנגדות לעמדה הטורקית, וכמוהן גם ארצות הברית. עם זאת, עד כה ארצות הברית והאיחוד האירופי לא פעלו בתקיפות אל מול המהלכים הטורקיים, או על מנת לגבות את יוון וקפריסין, ונותר לראות אם יפעלו כך בהמשך. ללא מעורבות של גורמים אלה יצטרפו מדינות האזור להסתמך על עצמן ועל שיתוף פעולה ביניהן כדי להתמודד עם האיום שמציבה טורקיה. נוסף על כך, אי־הצלחתו של ארדואן לקצור הצלחה בגל העימותים הנוכחי בין ארמניה לאזרבייג'אן בחבל נגורנו־קארבאך (Nagorno-Karabakh) מקטינה את הסיכויים שטורקיה תאמץ עמדה פשרנית יותר בים התיכון בזמן הקרוב.

2 "The de-confliction mechanism can help to create the space for diplomatic efforts. It is my..." firm hope that the underlying disputes can now be addressed purely through negotiations, in the spirit of Allied solidarity and international law." NATO (5 October 2020), "Secretary General in Ankara: Turkey is a valued NATO Ally"; [https://www.nato.int/cps/en/natohq/news\\_178545.htm](https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178545.htm)

3 אין זה המקום להיכנס למורכבות המשפטית של תיחום הגבולות הימיים במשפט הבין־לאומי, אולם יש לציין בהקשר זה כי התקדים בין ניקרגואה וקולומביה אינו זהה באופן מלא לזה שבין טורקיה ויוון, שכן במקרה הראשון היו הסכמים קודמים בנושא זה בין המדינות.

## יחסי רוסיה-טורקיה, היבטים ימיים

### עידו גלעד וטים ג'נקינס

#### הקדמה

בשנים האחרונות פיתחה טורקיה מגוון תוכניות שאפתניות בתחומי הצבא, האנרגיה והכלכלה במטרה להחיות את כוחה ההיסטורי, ולהרחיב את מעמדה הגאואסטרטגי באזור המזרח התיכון, צפון אפריקה ומעבר להם. מתוך תמיכה בסדר יום 'עות'מאני חדש' זה, טורקיה פועלת לקידום מואץ של יכולתיה הימיות בזירה הימית במסגרת דוקטרינת 'מאווי וטאן' (Mavi Vatan – בטורקית) או 'המולדת הכחולה' שאותה אימץ הנשיא ארדואן זכחה ליישום אסרטיבי לעיתים אף אגרסיבי מצידו. דוקטרינה זו ניכרת בהדגשת פיתוח הממד הימי הלאומי, בהגדלת נכסיה הימיים, שאיפות להקרנת הכוח בימים הסמוכים וגם המרוחקים, עם הדגשת חיזוק ובניית עוצמתו של הצי הטורקי. כמו הועלה הצורך במיצוי מקורות אנרגטיים בימים הסמוכים למדינה, בין היתר באמצעות שלוש אוניות מחקר שברשות הטורקים: בין בים השחור – מצפון, שם דווח לאחרונה על גילוי מאגר אנרגיה פוסילית, בעוד בים התיכון – מדרום מתמידה טורקיה בעריכת סקרי חיפוש, לרבות במרחבי המים הכלכליים מסביב לאי הקפריסאי, בלבנון ובתחומי מדינות שכנות נוספות. מהלכים אלו ואחרים מצד טורקיה הביאו בשנים האחרונות להרחבת מוקדי הסכסוך במזרח הים התיכון.

התלות (עדיין קיימת) של טורקיה ביבוא מוצרי אנרגיה מספקיות בחו"ל, הביא לצורך באבטחת ההספקה ותובלתה הימית, היוותה בסיס לדאגה מצד ארדואן להשיג אחיזה במוקדי חו"ל כמו בלוב, קטר שבמפרץ הפרסי, או בדרך אליה בסודאן ואף בג'יבוטי. לממד האנרגטי נוספו מניעים נוספים במסגרת המאמץ להפוך את טורקיה לבעלת מעמד של מעצמה אזורית וימית.

הפעילות הימית הטורקית משליכה גם על ממשק יחסיה עם שכנתה המשמעותית מצפון – רוסיה. לאורך ההיסטוריה רוסיה היוותה יריבה מסורתית ובת תחרות לאימפריה העות'מאנית במרחבי הימים, ומאז ימי הצאר פטר הגדול באופן מיוחד. רצף היחסים בין שתי המדינות נע בין שיתוף פעולה לתחרות ואף יריבות, והקיף 14 מערכות מלחמה גדולות שמקובל למנות בין רוסיה לטורקיה בין 1568 ועד ל-1918, שלאחר מלחמת העולם הראשונה. רבים מהעימותים הללו נקשרו לים השחור, התקיימו בו או מסביב לו ונקשרו גם לעניין השליטה על נתיבי המים שמובילים לים השחור, ומצריכים שיט תוך מעבר בנקודות המשנק במצרים הטורקיים. גם בתקופה הנוכחית הדינמיקה של יחסי רוסיה-טורקיה הינה מורכבת, ושזורים בה תחומי עניין משותפים לצד נושאי עימות בין שתיהן. הממד הימי

מקיף עניין גאואסטרטגי ימי מצידן, מושתת על שותפותן לים השחור, לחלוקת השליטה בו, ולמעבר בנקודות המשנק – במְצָרִים הטורקיים (הבוספורוס והדרדנלים), להתפרסות בים התיכון, בים האדום ומעבר אליהם, ביחס לממדים כלכליים, אנרגטיים ואף צבאיים.

## רקע

התחרות בין טורקיה לרוסיה בזירה הימית מודגשת לאורך 325 השנים, מאז הקמת הצי הרוסי בידי מייסדו – הצאר פטר הגדול (Peter the Great) אשר טען כי "כל שליט שלו רק חיל רגלים הינו בעל יד אחת, אך שליט שברשותו צי הוא בעל שתי ידיים"<sup>1</sup>. התפקיד העיקרי של הצי נועד להבטיח לרוסיה גישה לימים הפתוחים דרך נמלי מים חמים. אף שהצי העות'מאני קדום יותר, מתקנים ראשונים לבניית ספינותיו מתוארכים למאה ה־14, הרי שהסולטאנים ביאזיד הראשון (Bayezid I), ובמיוחד ביאזיד השני במאה ה־15 הדגישו את השליטה במְצָרִים והיציאה לים התיכון. פיתוח הצי העות'מאני נמשך במאה ה־16. אולם בשלהי המאה ה־17 הצאר פטר הגדול זיהה בתבוסת האימפריה העות'מאנית בפאתי וינה (בשנת 1683) הזדמנות לרוסיה להרחיב כוחה, ולהשיג גישה לנמלי המים החמים בים השחור. הצאר באופן אישי הוביל את בניית כלי השיט הידועים בשם 'הצי האזובי' (Azov), וכיוון את השימוש בהם לתקיפה רוסית משולבת מהים ומהיבשה של מבצר 'אזוב' העות'מאני בשפך נהר הדון. משהתברר כי עומק המים סביב המבצר רדוד, הוחלט להקים בשנת 1696 את הנמל הראשון לצי הרוסי כ־25 מיל ממערב לשם, במים העמוקים יותר בטאגאנרוג (Taganrog).

השפעת הצי הרוסי התרחבה בשנת 1774 והקיפה את מצרי הבוספורוס והדרדנלים במסגרת הסכם Kuchuk-Kainarji שגובש עם העות'מאנים לאחר שהובסו ונאלצו לוותר על שליטתם הכלכלית והמדינית בים השחור. סיוע הצי הרוסי לסולטאן בהבסת ההתקוממות של מוחמד עלי (Muhammad Ali) שליט מְצָרִים שצבאותיו התפרסו ממצרים ועד לצפון סוריה, הוביל להסכם Hünkâr Iskelesi בשנת 1831 במסגרתו חוייבו העות'מאנים לחסום את המצרים בפני צי שלישי זרים בבואם לתקוף בים השחור. התערבות מדינות אירופה בשנת 1841, גרמה להסרת הסכם זה. ניתן אפוא לראות כי השאיפות ההגמוניות על נתיבי השיט הימיים היו נדבך יסודי במגעים המתמשכים שבין רוסיה לטורקיה. כינון הצי הטורקי המודרני בידי אטאטורק (Mustafa Kemal Atatürk) במאה ה־20, שילב הצטיידות בספינות סובייטיות בתור מחווה מוקדמת של שיתוף פעולה בין ברית המועצות לרפובליקה הטורקית החדשה.

1 ONI. (2015). The Russian Navy A Historic Trasition. Washington: The Office Of Naval Intelligence.

אמנת מונטריי (Montreux Convention) בשנת 1936 השיבה לטורקיה שליטה בנתיבי המעבר הימיים שבין הים השחור לים התיכון, דרך מְצָרֵי הבוספורוס והדרדנלים. האמנה מתייחסת למעבר של כל סוגי כלי השיט, אך משמעותה האסטרטגית הבולטת יותר – ניכרת ביחס למעברן של ספינות צבאיות, ומטענים מסוכנים בימי שלום ובוודאי בעיתות מתיחות ומלחמה. שליטה אינה מזכה את טורקיה ביכולת להטיל דמי מעבר או מס על השימוש במְצָרֵים שכן המעבר כפוף לנורמות הבין-לאומיות הנוגעות לחופש השיט.

בשנים האחרונות התמקדו מדינות מזרח הים התיכון בנפרד ובהרכבים משותפים בניסיונות להביא למיצוי של פוטנציאל החיפוש והפקת אנרגיה ממאגרים המצויים בקרקעית הים (אנרגייה פוסילית). בנוסף נדרש להבטיח את הובלת התפוקות הללו בנתיבי הים, בספינות, או בקווי צנרת. התחרות האסטרטגית על משאבי האנרגיה משלבת לא רק את השחקנים השונים באזור, כי אם גם גורמים בעלי עניין מבחוץ. לנושא מידת השפעה רבה על המשמעות הכלכלית והגאופוליטית של האזור, המוכר גם במינוח 'דיפלומטיית אנרגיה'.

אזור מזרח הים התיכון הוא בעל משקל גאוגרפי משמעותי משום מיקומו בצומת גאואסטרטגי הסמוכה אל לב היבשת האירואסייתית, בין הקווקז לבלקן ולמזרח התיכון. מנקודת ראות היסטורית השפעת המעצמה האזורית הטורקית החלה בעידן האימפריה העות'מאנית וכיבושיה הגאוגרפיים, לצד תפישתה את תפקידה בתור מנהיגת עולם האסלאם הסוני, וזאת עד לעליית אטאטורק וההצהרה על כינון הרפובליקה הטורקית המודרנית בשנת 1923.<sup>2</sup>

המעצמה הגלובלית של הפדרציה הרוסית (Russian Federation), היורשת של ברית המועצות, מעניקה חשיבות רבה לחגורת טריטוריות הספר של המדינה, אשר מהווה חיץ בפני פוטנציאל איום החדירה מצד גורמים זרים, במיוחד אם אלה נוקטים בקו אלים. מדיניות זאת ניכרת באופן בולט ביחס לרצועת החיץ הדרומית. הכוונה מיוחסת לדרום מערב רוסיה, שהוא אזור שכולל נגישות אסטרטגית לים השחור, וממנו לְמְצָרֵי הבוספורוס והדרדנלים, לים התיכון ומעבר אליו. אזור המהווה חיץ יבשתי יומי בפני גורמים זרים, וחשיבותו לרוסיה משמעותית וניכרת לפיכך בפעילויות שונות שהיא נוקטת באזור. הדבר ניכר בתמרון השליטה והבקרה השנתי שנערך (ספטמבר 2020) בשם 'קווקז 2020', וממדו הימי שילב את הים השחור, הכספי וכנראה גם התיכון.

אירוע נוסף (17–24 נובמבר 2020) התקיים לראשונה בזירת הים השחור במסגרת תמרון 'גשר הידידות 3' שבין הצי הרוסי והצי המצרי, אשר ספינותיו הגיעו לזירה זו לאחר מעבר

<sup>2</sup> Dewdney, J. (2020). Turkey. Retrieved 2020, from Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/place/Turkey>

במִצְרִים הטורקיים בדרכם צפונה לעבר נמל נובורסיסק (Novorsisk) ובחזרה דרומה למצרים, לאחר מהלכי אימון שונים בין שני הציים, בים השחור. פעילות זו לא שילבה את הצי הטורקי, ברם אפשר לראות בכך ביטוי לשיתוף המתפתח ביניהן ואשר הינו המשך למהלך הרוסי-מצרי המשלב כוחות בחזית הלובית מול טורקיה.

טורקיה מצידה הזכירה בשנים האחרונות לרוסים את שאיפותיה האזוריות באמצעות השליטה שביכולתה להפגין באופן מעשי בצומת המשנק הימי החשובה שנכללת לתפישתה כמים 'פנימיים' טורקיים. תזכורת לדומיננטיות הימית הטורקית במִצְרִים הושמעה בעת ההסלמה בעמדת טורקיה כלפי רוסיה, באירוע הפלת מטוס רוסי, סוחוי 24 מעל גבול טורקיה-סוריה (נובמבר 2015). במסגרת המגעים הדיפלומטיים שננקטו מיד לאחר האירוע, טורקיה מיהרה לאותת לרוסיה על יכולתה להשפיע על הגישה לצוואר הבקבוק האסטרטגי בנקודת המשנק של המצרים עליהם היא חולשת, וזאת במקרה של הסלמה נוספת. למרבה ההפתעה, הקשר ההדדי בין המנהיגים פוטין הרוסי וארדואן הטורקי התהדק כתוצאה ממשבר זה. כך חידשו ארדואן ופוטין את רוח התיאום ששררה ביניהם במשך כל עשור שלטונו הראשון של פוטין, של טרום 'האביב הערבי'.

מבין ביטויי השותפות הדדית ניכרו גם רכש והצטיידות טורקית בנשק רוסי, לרבות במערכות הגנת אוויר מתקדמות S-400, שהוכרזו כפעילות מבצעית בידי כוחות צבא טורקיה בשנת 2019 (Kasapoglu 2020a).<sup>3</sup> והצעה רוסית לרכוש יחידות נוספות הועלתה ביוני 2020. רכש זה מצד טורקיה החרף את המתיחות ביחסי טורקיה-ארצות הברית, והאחרונה עיכבה אספקת מטוסי F-35 לטורקיה. הקרע מול המערב חיזק ביתר שאת את העמדה הרוסית, אשר הציעה לטורקיה אפשרות לרכוש גם את מטוס הסוחוי המיוצר על ידה, וזאת בתחליף למטוסי ה-F-35.

יוזמה נוספת מצד הנשיא ארדואן, המדגישה את החשיבות שטורקיה מייחסת לנושאים ימיים, עולה מתוך פרויקט תחבורה ותשתית ענק, המיועד לשכפל את המעבר הנוכחי של המִצְרִים על ידי תעלה מלאכותית שתיכרה במקביל להם. הפרויקט המוכר בשם 'תעלת איסטנבול', נמצא אומנם עדיין בשלבי תכנון, אף שמועד סיומו תוכנן לשנת 2023, במטרה להוות סמל מוביל בחגיגות יובל מאה השנים לייסוד טורקיה המודרנית בידי אטאטורק. ליובל המאה משמעות נוספת, שכן יצוינו באותה שנה גם תום שני עשורים לשלטון ארדואן עצמו. תעלת מי הים המלאכותית בעיר איסטנבול, מתוכננת לאורך של כ-40 ק"מ וברוחב של כ-150 מטרים. הפרויקט צפוי להקטין את הנפח הנוכחי של הספינות העובר

Kasapoglu, C. (2020). Turkey's Growing Military Expeditionary Posture. *Terrorism Monitor*: 3  
Jamestown Foundation, 18(10). Retrieved 2020  
<https://jamestown.org/program/turkeys-growing-military-expeditionary-posture>

במִצְרִים (כ־40,000 כלי שיט בשנה). נוסף על כך, יוקמו בתעלה המלאכותית החדשה אזורי עגינה, פרויקטי תשתית, כולל מחסנים ומתקני אחסון, וגם מתחמים של בתי מגורים על גדותיה. הפרויקט צפוי לתרום למשרד האוצר הטורקי מהכנסותיו הימיות על ידי היטלים ומיסים שייגבו בעת מעבר כלי השיט, כפי שמתבצע כיום בתעלות סואץ ופנמה, וכמתכוון בפרויקט הרוסי העתידי 'תעלת סואץ הארקטית' (יוזכר כי כיום מנועה טורקיה מגביית היטלי מעבר אלה, מתוקף אמנת מונטריי 1936).<sup>4</sup> פרויקט דגל יומרני עתידי זה של ארדואן צפוי להדגים את כוחה הימי של טורקיה ואת מעמדה כמדינה מודרנית, וכנדבך בעל חשיבות גבוהה במסגרת דוקטרינת 'המולדת הכחולה' (Kasapoglu 2020b). למהלך שיקפל בחובו משמעויות גאואסטרטגיות שונות ביחס למהלכי השיט מהים השחור ואילו, צפויה השלכה מיוחדת על רוסיה בתור מוטב משמעותי אם לא עיקרי שתלוי בתנועה בנתיבים אלו.

ביסודה, מגמת הפיתוח הימית של טורקיה מושתתת על הייחוד הגאוגרפי של המדינה, שכן עיקר המרחב הטריטוריאלי שלה הינו חצי האי האנטולי. זה מוקף על ידי הים השחור מצפון, ים מרמרה, הים האגאי ממערב והים התיכון בדרום. מעל מחצית האורך הכולל של חופי המדינה (7,200 ק"מ) הם בים התיכון והאגאי. קו החוף הכולל גדול פי 2.5 מאורך גבולותיה היבשתיים (2,816 ק"מ). כ־80% מאוכלוסיית טורקיה מרוכזים לאורך חופיה, והעיר איסטנבול עצמה מכילה כ־20% מכלל אוכלוסיית המדינה, ומחזיקה במעמד העיר הגדולה באירופה (מאז שנת 2005).

הדוקטרינה הימית של טורקיה כפי שמתפתחת בשנים האחרונות שואבת מידה של השראה מתקופת האימפריה העות'מאנית, ומקנה גם חשיבות לפיתוח ולאחיזה בבסיסים ובנמלים קדמיים מחוץ למדינה, ובטריטוריות המרוחקות מגבולות המדינה עצמם. אלה כוללים בים התיכון את לוב, בים האדום הועלה עניין בחידוש האחיזה באי סאוואקין (Sawakin) בקרבת נמל פורט סודאן, וכן בסומליה ובג'יבוטי. כמו כן הוקם בסיס קדמי גם בקטר שבמפרץ הפרסי. בניין הכוח הימי הטורקי מותאם לעמידה ביעדים אלו, ובהתאמה מוכשרות תוך בנייה עצמית טורקית שתי נושאות גייסות (מדגם Anadol, כ־25 אלף טונות). אימוץ דוקטרינת 'המולדת הכחולה' (Mavi Vatan), מיקד עניין טורקי לעבר הימים הפתוחים (Açık Denizlere). יציין עוד שהשאיפה הטורקית לאחוז במרחב הפתוח בפורט סודאן מצויה כיום בתהליך מקביל מצד רוסיה, אשר הודיעה (16 נובמבר 2020) על הסכם שיוביל לאחיזתה במקום, וזאת למשך כ־35 שנה (קרי עד לשנת 2055).

פעילות טורקיה שמעבר לגבולותיה בתקופתנו החלה בתפיסה של צפון האי קפריסין בשנת 1974, מה שהוביל בהמשך להצהרתה, כי החלק הצפוני של האי הנו בפועל שטח טורקי

4 מעבר במִצְרִים טבעיים (כגון הדרדנלים והבוספורוס) כפוף הן לחוק הים והן לאמנות מקומיות, ובאופן כללי מאפשר מעבר חינם בתום לב בעוד שעל מעבר בתעלה מלאכותית ניתן לגבות דמי מעבר.



עצמאי. המהלך יוביל לאחר מכן לתביעה של טורקיה לזכות גם בשימוש במים הכלכליים הנרחבים בים התיכון, בעיקר ממערב ומדרום לאי קפריסין. התוכניות האחרונות של טורקיה במזרח הים התיכון נתונות לחיפוש אנרגייה נרחבים גם מעבר לשטחי קפריסין הצפונית והאי בכללו.<sup>5</sup> לכך פוטנציאל להעצים את המתיחויות בים התיכון, במיוחד בין טורקיה לקפריסין וליוון אשר רואות במהלכים הטורקיים כפלישה טורקית שמבצעת טורקיה באופן בלתי חוקי אל תוך אזור תיחום המים הכלכליים הבלעדיים שלהן (EEZ).

מאז קביעת האזור הכלכלי הבלעדי (EEZ) של 200 מיל ימי על פי חוק אמנת הים (UNCLOS) בשנת 1982, נוצרה תחרות בין מדינות ברחבי העולם, לרבות בים התיכון המזרחי, וזאת עקב עניין בזכויות, בייצור ובחיפוש משאבי הטבע שהתגלו בעומק הים באזור במרוצת השנים האחרונות. העניין מתגלה מצד ישויות ריבוניות, שחקנים שאינם מדינות כמו תאגידים רב־לאומיים אשר פועלים בשם הבעלים הריבוניים, ומהווים בני תחרות על הזכויות והתמלוגים של חיפוש משאבי נפט, ובעיקר גז טבעי. בנוסף להפקת משאבי האנרגיה, עניין נוסף נתון למיצוי של תעשיות מפתח ימיות אחרות אשר להן חשיבות בתווך הימי, תעבורה ימית, דיג מסחרי, ספורט, תיירות, קיט ונושאים דומים אחרים שגם הם כפופים לתחרות בין השחקנים האזוריים.

מרבית צריכת האנרגיה של טורקיה כיום היא ממקורות אנרגייה פוסיליים, בדגש לשימוש בגז טבעי. מעל 70% מהצריכה סופקה עד כה על ידי ענק האנרגיה הרוסי גזפרום (Gazprom). הגז מסופק באמצעות קווי צנרת 'טורקסטרים' (Turkstream) תת־ימיים שחצו את הים השחור מרוסיה לפני שהגיעו לחופי טורקיה. בנוסף למילוי צרכיה של טורקיה עצמה, סיפק גז זה גם תמלוגים באמצעות מיסוי על העברת אנרגיה זו דרך טורקיה לצרכנים נוספים, רובם במערב אירופה, אך גם מדינות מזרח אירופה אחרות, כמו בולגריה.

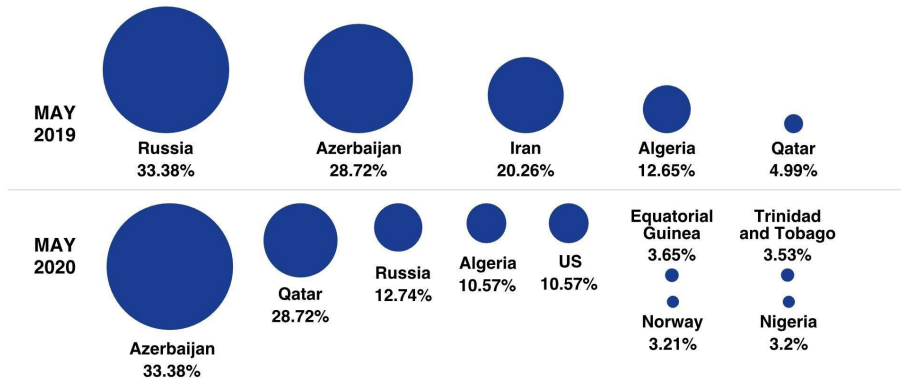
טורקיה מנסה לגוון בפועל את ספקי האנרגיה שלה, ואזרבייג'ן עלתה אף על רוסיה באספקת גז טבעי בשנת 2020. הנתונים מראים ירידה של עד 72% מרוסיה,<sup>6</sup> ובכך הם מתקרבים לאלו של ארצות הברית במונחים של אספקת גז לטורקיה<sup>7</sup> (איור 1). אולם בגלל

Kokkinidis, T. (2020). Turkey Plans New Drilling Off Cyprus, Fueling Mediterranean Tensions. 5 Retrieved 2020, from Greek Reporter, <https://greece.greekreporter.com/2020/07/15/turkey-plans-new-drillings-off-cyprus-fueling-mediterranean-tensions>

Mammadov, R. (2020). Turkey Makes Strides in Diversifying its Natural Gas Imports. 6 Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor, 17(97). Retrieved from <https://jamestown.org/program/turkey-makes-strides-in-diversifying-its-natural-gas-imports>

Daily Sabah. (2020). Turkey's Purchase of Russian Gas Drops by 62% Year-on-Year. Retrieved 2020, from Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkeys-purchase-of-russian-gas-drops-by-62-year-on-year>

סעיף 'קח או שלם' בחוזה של גזפרום, החברות הטורקיות נחשבות כבעלות חוב משמעותי לחברה הרוסית. הדבר מקנה נקודת מינוף לטובת של רוסיה.



איור 1: טורקיה מגוונת את מקורות יבוא הגז שלה

דוגמה נוספת לשאיפת טורקיה לגוון את מקורות האנרגיה שלה ולהפחית בתלות בדלקי הנפט והגז ניכרת גם בבנייתו של הכור הגרעיני האזרחי הראשון של טורקיה משנת 2018 ב-Akkuyu, הממוקם במפרץ מרסין (Mersin) בים התיכון. פרויקט זה מתבצע על ידי חברת רוסאטום (Rosatom) בבעלות רוסיה. לפי התוכנית, הפרויקט אמור להסתיים בשנת 2023. נוסף לכך, טורקיה מתכננת הקמת כורים חדשים שיוקמו בנוסף ברחבי המדינה.<sup>8</sup>

מכלל אפיקי אספקת האנרגיה הפוטנציאליים שנשקלו, טורקיה מקדישה עדיפות להתבססות על מיצוי משאבי הטבע העצמיים שלה. כך דווח (אוגוסט 2020) על איתור מאגר של גז בים השחור, אך חיפוש מקורות אנרגיה בים התיכון המזרחי טרם התמצה והדבר מהווה עדיין, מבחינת נקודת הראות של אנקרה, פעילות צפויה שטורקיה זוקפת לתחום זכויותיה. זאת למרות שחלק מפעולותיה נתפשות כאגרסיביות, ואף בלתי חוקיות בעיני המדינות השכנות. האחיזה הטורקית בבסיסים המרוחקים נועדה לדאוג לצורכי האנרגיה שלה אך לא פחות לשם הקרנת עוצמתה בתור מעצמה אזורית.

למפגן הקרנת כוחה האזורי של טורקיה יש מספר מניעים. אחד היסודיים שבהם ניכר בשאיפה להציב את סדר היום הנאורעות'מאני של ארדואן השואף מבחינה אידאולוגית ודתית לראות בטורקיה כמנהיגת העולם המוסלמי. בנוסף אנקרה מודעת לכך ששאיפותיה לחברות באיחוד האירופי לא יתגשמו, בעוד האיחוד וברית נאט"ו בהיחלשות. טורקיה סבורה

8 WNA. (2020). Nuclear Power in Turkey. Retrieved 2020, from World Nuclear Association. <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/turkey.aspx>

כי נסיגת ארצות הברית והמערב מהזירה הסורית ומהמזרח התיכון תזכה אותה במידה מידה רבה יותר סלחנות, זאת גם לנוכח פעולותיה הצבאיות, שאיפות ההתרחבות מצידה גם אם הן מעידות על מידה של אגרסיביות, לצד תמיכתה בזרמים אסלאמיים רדיקליים בדגש לאחים המוסלמים המזוהים עימה.

שילוב ממד נוסף מטעמה של טורקיה בעיקר שימוש בשליחים (proxy) אסלאמיים, מקרין לגבי רגישות מיקומה, במיוחד לנוכח השתלבות השלוחים הללו בגלי הפליטים שמרוכזים בשטחה ומשמשים אמצעי של איום ב'נשק' ההגירה, רובה דרך הים, כנגד המערב. השימוש בלחץ הפליטים בכלל והשלוחים בפרט, מגבירים את המתיחות, ומשפיעים לרעה על יחסיה עם בנות בריתה המערביות. רוסיה עשויה לנצל את המתיחות שבין טורקיה ונאט"ו, בעוד שקיימת מתיחות מצד טורקיה גם כלפי מוסקוהו.

### תחרות במערכת יחסי רוסיה-טורקיה

מערכת היחסים רבת־הפנים בין רוסיה לטורקיה זכתה אפוא לתקופות של שיתוף פעולה אך גם עוינות ביניהן. דינמיקה מורכבת זו נמשכה מימי הצארים, לאורך המאה ה־20 ועידן המלחמה הקרה, ולאחר קריסת ברית המועצות ועד ימינו, שלאחר הקמת הפדרציה הרוסית.

ביום השחור טורקיה שומרת על יתרון צבאי יחסי בכלל הפלטפורמות הימיות עם 69 ספינות שטח ו־14 צוללות,<sup>9</sup> ושואפת לחזק את מאגר הטילים נגד ספינות שברשותה על ידי ייצור טיל ימים מתקדם מתוצרתה 'Atmaca'. ארדואן פועל גם להמשיך לבנות את יכולות הצי הטורקי על פי מדיניות 'המולדת הכחולה' (Mavi Vatan) ומעבר לפלטפורמות להביא גם לפיתוח נשק. נוסף לטיל Atmaca, טורקיה מתגברת את יכולות הקרנת כוחה הימי במערכות חדשות המתוכננות לשאת מגוון כלי נשק, כולל פלטפורמות מאוישות ולא־מאוישות.<sup>10</sup>

בהשוואה, בזירת הים השחור רוסיה משמרת כיום את יתרונה היחסי באמצעות יכולות אוויריות, במערכות חופיות, בשימוש במערכות הטילים שלה, לרבות בסדרת טילי הים מסוג 'קליבר' (Kalibr). לאלה מצטרפות יכולותיה הלא־קינטיות, הכולל מודיעין, וממדי ביטחון ממד המידע (אפוסטרף), שמשמעותו שילוב סייבר, לחימת תודעה וכיוצא בכך בתור מכפיל

9 Goguadze, G., and Tskhakaia, G. (2019). Black Sea Security: Vision and Ideas. Black Sea Security, 4(36). Retrieved 2020, from <https://geostrategy.org.ua/en/black-sea-security/chornomorska-bezpeka-no-4-36-2019/844>

10 לסקירה רחבה של בניית הכוח בצי הטורקי נא ראו הפרק שלמה גואטה, 'הצי הטורקי – בניין הכוח והפעלתו בעידן הנוכחי'.

כוח עבודה. המכלול משתלב ביצירת דוקטרינת מניעה משמעותית, המוכרת כ'מניעת גישה' (A2/AD).<sup>11</sup> בדומה לטורקים, גם רוסיה מרחיבה את מבנה כוחה הימי בים השחור, כולל 20 ספינות קרב חדשות, 6 פריגטות, 3 צוללות, וכמו כן ספינות טילים חדשות.<sup>12</sup> פוטין עצמו השתתף בטקס בחצי האי קרים לבניית שתי נחתות אמפיביות חדשות, עובדה המדגימה את החשיבות שרוסיה רואה בהרחבת כוח זה. מגמה זאת משתקפת גם בזירת הים התיכון באמצעות הבסיסים בטרטוס, לטקיה (א-לאד'קה), לוב וכן בזירת הים אדום-המפרץ הפרסי.

ההתרחבות הרוסית בים השחור החלה בתקופת 'מלחמת הסייבר הראשונה' האסטונית בשנת 2007, לאחר הפלישה לגאורגיה בשנת 2008 סיפקה לרוסיה נמל ימי נוסף באבחזיה בים השחור. סיפוח חצי האי קרים בשנת 2014 חיזק את מעמדה הימי של רוסיה ושליטתה בים השחור, למרות הימצאות הטטארים שמזוהים עם טורקיה שם. במסגרת הפגנת כוחה בזירה ימית זו רוסיה ניהלה תרגיל רחב היקף בתחילת 2020, שכלל שיגור טילים בנוכחות הנשיא פוטין. תמרונים נוספים בזירה בהמשך השנה כללו בין היתר את התמרון השנתי 'קווקז 2020', ו'גשר הידידות 3' עם הצי המצרי. פעילויות אלה מצביעות על חשיבות הזירה עבור רוסיה. כן משתקפת בכך חשיבות הצי בחיזוק מעמדה הימי הגלובלי בראי פיתוחו של הצי שזוכה בעדיפות גבוהה.

ניתן להבחין במגמת התרחבות זו גם בזירת הים התיכון, ביתר תאוצה מאז השתתפות רוסיה בלחימה בסוריה משנת 2015. היציאה לתמיכה במשטר אסאד גמלה לרוסיה באחיזה בבסיסי תפעול בסוריה עבור כוחות היבשה, הים והאוויר שלה. הכוונה מיוחסת בעיקר בנמלי טרטוס, לטקיה והשדה האווירי בחמימים. האחיזה בסוריה תהיה אופציונלית להימשך עד לשנת 2091. האסטרטגיה בסוריה אפשרה טביעת רגל רוסית מורחבת המגבירה את שאיפותיה לשגר כוחות לעבר מזרח הים התיכון, ומעבר אליו.

בסיסי חוץ אלה יכולים לשרת את רוסיה ככוח ימי מרתיע בעל פוטנציאל רב-כיווני כלפי טורקיה תוך נקיטה בווקטורים של פעולה מצידה בים השחור, הכספי וצפון ומזרח הים התיכון. בסיסי תפעול קדמיים אלה, וריכוז הנכסים במזרח הים התיכון מאפשרים לרוסיה לקדם את דוקטרינת A2/AD שלה לא רק בחוף הסורי ובמזרח הים התיכון, אלא גם להרחיב משמעותית את ההשפעה הרוסית במרכז הים התיכון, במיוחד בחוף צפון אפריקה, אלג'יריה, מצרים ואולי החשוב ביותר, לוב.

Area denial Anti access 11

CGS. (2020). Policy Paper: Trends of the Security Situation in the Black Sea Region. Kyiv: 12 Center for Global Studies. Retrieved 2020. <https://geostrategy.org.ua/en/analysis/briefs/analitychniy-zvit-tendenciyi-bezpekovoyi-situaciyi-u-chornomorskomu-regioni>

בכאוס של מלחמת האזרחים בלוב לאחר התערבות האו"ם שגרמה להפלת קדאפי, התמודדו שחקנים רבים על שליטה במדינה שסועת מלחמה זו. טורקיה בחרה בשנת 2019 לתמוך בממשלת ההסכמה הלאומית (GNA) המוכרת על ידי האו"ם, וממוקמת בבירת טריפולי ונתמכת גם על ידי קטר ואיטליה. צעד זה שזימן לטורקים גישה למקורות האנרגייה הלוביים, הן ביבשה והן בים, התאפשר בחלקו על ידי הכרזה על יצירת אזור כלכלי בלעדי (EEZ) חדש התוחם את הגבולות הימיים הלוביים והטורקיים.

הצדדים התומכים בצד הנגדי במערכה בלוב, שהוא 'הצבא הלאומי המזרחי הלובי' (LNA) כוללים את רוסיה, מצרים, צרפת, ערב הסעודית, ירדן ואיחוד האמירויות הערביות (UAE). מהלך זה גרם לאחרונה למתיחויות בין צרפת לטורקיה, שתיהן חברות נאט"ו, התומכות לכאורה בצדדים מנוגדים בסכסוך הלובי. הסלמה במרחב הימי בין טורקיה לחברותיה לנאט"ו ניכרה ביולי 2020 כאשר פריגטה צרפתית ניסתה לקיים בידוק באוניה תחת דגל טנזניה שיצאה מטורקיה ונחשדה בהובלת נשק ללוב, ובהפרת האמברגו מצד האו"ם על לוב. הצרפתים התלוננו שבניגוד לכללי נאט"ו ונורמות בין-לאומיות, שלוש ספינות מלחמה טורקיות וכנראה גם יעף אווירי של מטוסים טורקיים כיוונו מערכות נשק עם רדאר (ping) לעבר הפריגטה הצרפתית, והכריחו אותה לבטל את המשימה. בתגובה לכך צרפת ביטלה השתתפותה בתמרון נאט"ו בים האגאי,<sup>13</sup> והשעתה זמנית פעילותה הימית במסגרת נאט"ו. מקרה דומה נוסף התרחש ב־23 נובמבר 2020 הפעם נמנע מהקורבטה 'המבורג' מצי גרמניה אשר ניסתה לבצע בידוק באוניית מכולות תחת דגל טורקי שהגיעה מטורקיה והפליגה לעבר נמל מיזורטה בלוב, להשלים את המהלך בטענה טורקית כי המהלך לא אושר על ידה מראש. לא מן הנמנע כי מחלוקת זו שניכרת בין חברות נאט"ו לבין עצמן תנוצל בידי רוסיה.

ראוי להתייחס גם למערכות יחסים מורכבות יותר בשילוב צד ג' בדינמיקת יחסי טורקיה-רוסיה ובמקרה דנן גם מצרים. רוסיה מטפחת קשרים עמוקים עם שני כוחות אזוריים אלו, גם מתוך זיקה לתחומי אנרגייה ותשתית, כולל התקנת כורי גרעין לטובת אנרגייה בייעוד אזרחי בשתי המדינות, אספקת ציוד צבאי ועוד.

מאידך מתקיימת בו־זמנית מתיחות ניכרת בין טורקיה למצרים. הזירה הלובית שהוזכרה לעיל, מהווה אך פן אחד ליריבות ביניהן. הצד המצרי פוסל מיסודה את החבירה הרעיונית של טורקיה עם תנועת האחים המוסלמים, החמאס וקטר, וכן את שאיפת ארדואן להנהיג

13 ההשעה מפעולת נאט"ו (מבצעי 'שומר הים') המתקיימת משנת 2016 במטרה למנוע טרור, הברחות כלי נשק ואיומים ימיים נוספים בזירת הים התיכון. Corbet, S., and Cook, L. (2020). France Freezes Role in NATO Naval Force Amid Turkey Tensions. Retrieved 2020. <https://www.military.com/daily-news/2020/07/01/france-freezes-role-nato-naval-force-amid-turkey-tensions.html>

את העולם המוסלמי הסוני. נוסף לכך, החתימה על עסקת האזור הכלכלי הבלעדי טורקי-לובי גרמה לדאגה בנוגע למשאבי האנרגיה, ובעיקר החיפוש אחר שדות גז במזרח הים התיכון, ואף ביחס למידת חופש השיט שתתאפשר במזרח הים התיכון. בינואר 2020 הוקם 'פורום הגז במזרח תיכון' (EMGF), שמושב בקהיה, והוא כולל את מצרים, יוון, קפריסין, ירדן, איטליה, ישראל והרשות הפלסטינית. טורקיה לא שולבה בפורום ונותרה למעשה בגפה ביחס ליתר המדינות השכנות באזור.

רוסיה דואגת באופן מסורתי להרחבת מעורבותה עם כלל הצדדים, בכדי לקדם את האינטרסים שלה, היא מפגינה בפועל פעילות ענפה בחודשים האחרונים עם מצרים, הן בלחימה המשותפת של השנים בלוב, כנגד טורקיה. מצרים אף כאמור קיימה את תמרון גשר הידידות 3 (אפוסטרופ) עם מצרים בים השחור (17-24 נובמבר 2020) סביר כי לתמרון מסר של השתיים כלפי טורקיה. בין רוסיה לטורקיה התלקחה משלהי ספטמבר 2020 חזית נוספת של חיכוך בקווקז, לאור המלחמה על המובלעת הארמנית שבאזרבייג'ן – נגורנו קרברך (Nagorno-Karabakh). טורקיה התומכת בצד האזרבייג'ני שילבה כנראה גם לוחמי ג'יהאד מסוריה, אולם ישרה כנראה קו עם הנשיא פוטין שדאג (8 נובמבר 2020) ליישב את המחלוקת על חשבון הצד הארמני שנותר עם כרבע משטח המובלעת בלבד.

טורקיה מצידה מודעת היטב ליתרון היחסי הרוסי בתחומים הצבאיים וכן בשוק האנרגיה. עם זאת, טורקיה לא מתעלמת מתרחישים אפשריים שעשויים להיקשר לעתיד הפדרציה הרוסית ולהשפיע על מעמדה של טורקיה עצמה. כך לגבי צמיחה שלילית של האוכלוסייה הרוסית במהלך העשור הבא, השפעותיה הצפויות על הכלכלה הרוסית וכושר התאוששותה. בין היתר גם לנוכח משבר הקורונה (Covid-19). זאת ועוד, קיימת תהייה רלוונטית בנושא "היום שאחרי הנשיא פוטין". למרות שהחקיקה הרשמית שנחקקה ביוני 2020 האריכה את תקופת כהונתו של פוטין כנשיא עד 2036, פוטין היום בן 67 שנים, לפיכך, אפשר לצפות כי שינוי פתאומי במנהיגות ברוסיה עשויה להיות בעלת השפעה שלילית על הכלכלה הרוסית, ולגרם לאי־ודאות בכיוון האסטרטגי של המדינה.

### שיתוף פעולה במערכת יחסי רוסיה-טורקיה

רוסיה שואפת לשמור מעמדה ההגמוני באספקת אנרגיה בנוסף להרחבת השפעתה הפוליטית באזור. חיזוק תפקידה כ"מתווכת" בין השחקנים בעימותים השונים, עשוי להניב יתר דו־שיח עם טורקיה וגם עם ממשלת ההסכמה הלאומית (GNA) בלוב.

החברה הרוסית נובאטק (Novatek), עם החיבור האפשרי שלה לממשלת פוטין, קשורה לאחדות מיוזמות החיפוש האזוריות אחר אנרגיה יחד עם חברות זרות נוספות כגון, חברת TOTAL הצרפתית ו־ENI האיטלקית. פעילותם החלה במרץ 2020 מערבית לחוף לבנון.

טורקיה עשויה גם להפנות מאמצים לניהול פעילות מחקרית במרחב ימי זה, כפי שהיא עושה באתרים אחרים במזרח הים התיכון. למטרה זו טורקיה מפעילה שלוש ספינות מחקר שבבעלותה. כפי שצוין, טורקיה חולקת עם רוסיה אזורים שונים של עניין ופעילות הדדיים, הן בתחום הצבאי והן בתחום האנרגיה. לשיתוף ביניהן מרכיב פוטנציאלי של תיאום והעמקת שיתוף הפעולה בתחומים קרובים, החל מנכסים ימיים ועד לשיתוף במודיעין ורכש צבאי. שתי המדינות חולקות עניין הדדי בהפחתת השפעתו המתפתחת של פורום הגז במזרח תיכון (EMGF). טורקיה היא המתנגדת הראשית לפורום, והפחתה יחסית בפוטנציאל ההשפעה של רוסיה בתחום האנרגיה כתוצאה מפעילות פורום ה-EMGF, עשויה להביא להתקרבות רוסית טורקית בתחום זה. כיווני פיתוח פוטנציאליים אלה עשויים לשלב גם רעיונות חדשים. לדוגמה יצוין 'ציוץ' שהועלה באחרונה בטוויטר מטעם שר החוץ הטורקי שעשוי לייצג גישוש כלפי ישראל לגבי שיבה למשא ומתן דו־צדדי בנושאי ים ואנרגיה.<sup>14</sup> מגמה זו אף התחזקה (יולי 2020) כאשר האדמירל הטורקי (בדימוס) יאיאסי (Yayci) הציג בטלוויזיה הלאומית מפה שעליה התוו הגבולות הפוטנציאליים של אזור כלכלי בלעדי (EEZ) חדש ומשותף בין טורקיה וישראל (איור 2).<sup>15</sup> אפשר להניח כי תנאי מקדים לשיחות כאלה ידרוש את יציאתה של ישראל מפורום הגז במזרח התיכון (EMGF). רוסיה, בגלל קשריה עם טורקיה, עשויה לתמוך בהשקת יוזמות שכאלה, גם אם היא לא מצהירה באופן פומבי או רשמי על הכרתה בגישת אנקרה לכך, שכן המהלך עשוי לשרת את שאיפתה לחיזוק מעמדה ההגמוני בתחום האנרגיה.

ארדואן לא שכח את תמיכת פוטין בו במהלך ניסיון ההפיכה הכושל בטורקיה בשנת 2016 ולאחריה, בעוד מדינות מערביות אחרות מחו על הפרת זכויות האדם מצידו, בתגובה לניסיון ההפיכה. סגן שר החוץ הרוסי ציין לאחרונה, כי היחסים בין שתי המדינות משקפים את השותפות האסטרטגית בין נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, ומקבילו הטורקי טייפ ארדואן.<sup>16</sup>

14 Mehmet kara@emehmetkara ציוץ מיום 18 ביוני 2023: "שר החוץ הטורקי Cavusoglu אומר: טורקיה יכולה לפעול עם ישראל במזרח הים התיכון אם ישראל תבטל את ההסכם שחתמה עם קפריסין המנוהלת על ידי יוון. מוקדם יותר אמרנו שאנו יכולים לפעול עם כל אחד פרט למנהלה היוונית בקפריסין". ציוץ של Mehmet kara@emehmetkara מיום 18 ביוני 2023:17. נוסף לכך היו לישראל ניסיונות אחדים להביא את משאבי הטבע שלהם לשוק העולמי דרך טורקיה מפני שהם יודעים היטב שטורקיה היא הדרך המעשית ביותר.

15 Admiral Chiat Yayci, 25 July 2020, in: Twitter@Haberturk tv / @ersoyakif1

16 MEMO. (2020). Official: Russia-Turkey Relations Based on Solid Foundations. Retrieved 2020, from Middle East Monitor: <https://www.middleeastmonitor.com/20200717-official-russia-turkey-relations-based-on-solid-foundations>



איור 2: גבולות פוטנציאליים בין האזורים הימיים של טורקיה וישראל מוצגים על ידי אדמירל Chiat Yayci

## סיכום ומסקנות

כפי שהוצג ניתן לזהות מאפיין תנודתי ליחסי-רוסיה טורקיה שבין המלחמות. ולהצביע על סבבי עימותים נשנים ביניהן לאורך ההיסטוריה אשר ממדיה הימיים נסבו סביב הים השחור, נתיבי הגישה הימית שעוברים בנקודות המשנק הם המצרים הטורקיים שבין הים השחור לתיכון. שני הצדדים דאגו מאז ומתמיד וכך גם כיום להביא לניצול חוסר היציבות ואי-הוודאות האזורית מתוך גישה פרגמטית לתועלתם.

אפשר להניח, כי המיקום הגאואסטרטגי של טורקיה על נתיבי השיט לים השחור קיבל ממד חשיבות מוסף בשנים האחרונות לאור פרויקטי האנרגיה של רוסיה. בין של האנרגיה הפוסילית והובלתה לרבות בצנרת תת-ימית, ובין הקמת כורי הכוח האזרחיים. הממד האנרגטי תופס אפוא מקום מכובד בניתוחי עלות-תועלת של הרוסים ככלל וגם מול טורקיה לאור שכנותן והגאוגרפיה הטורקית הייחודית שחולשת על מעברי השיט. התרחקות טורקיה משאיפותיה להשתלב באיחוד האירופי והמתחיות הנוכחיות עם שותפותיה בנאט"ו, מתלכדים עם האינטרסים הרוסיים, בין אם לנוכח כמיהתם לראות בכוחה המופחת אם לא בפירוקה של הברית הצפון אטלנטית. סביר כי התרחקות זו מקרינה על שאיפה טורקיה לחפש בני ברית חלופיים לנאט"ו, בעוד רוסיה תעודד את טורקיה להרחיב שותפות אסטרטגית שכזו ביניהן.



מעריכים שונים רואים את טורקיה תחת ארדואן ככוח נאו־עות'מאני רביזיוניסטי. מנגד טורקיה רואה מול עיניה מגמת שינוי עולמי אשר מובילה 'לעולם רב־קוטבי' בו חיוני מבחינתה לגבש מוקד נוכחות אשר ידאג לייצוג האינטרסים שלה, בין בנתיבי נקודות המשנק ומעברי השיט החיוניים האזוריים, ובין במוקדי שליטה אחרים במזרח התיכון.

מנקודת הראות של אנקרה הפסיקות מתוקף חוק אמנת הים (UNCLOS) בנושא האזור הכלכלי הבלעדי (EEZ) קיפחו אותה, ושללו ממנה את חלקה במשאבי הטבע במזרח הים התיכון. עובדה זו הביאה אותה להתוות את גבולות האזור הכלכלי הבלעדי הדו־צדדי עם לוב, להעלות את הרעיון למיסוד אזור דומה מול ישראל, כל זאת חרף החשש שהפגינו כלפי המהלך השכנות באזור. בין הרעיונות הימיים הנוספים שעלו במסגרת ההתחזקות הימית הטורקית ניתן להצביע על יוזמת 'תעלת איסטנבול' של ארדואן. גורמים אלה ונוספים הניעו את דוקטרינת 'מולדת כחולה', (Mavi Vatan), ואת הטורקים לדחוף להגדלת כוחם הימי הן במימי החופים של המדינה ורחוק יותר, כפי שנראה על ידי הבסיסים שנדונו בים האדום בסודאן, סומליה ג'יבוטי ובמפרץ הפרסי בקטר. השימוש בנמלי לוב בטריפולי ומיזורטה שבו נבנה כנראה בסיס קבע. זאת ועוד, בשלהי יולי 2020 הופיעו דווחים ראשוניים גם לגבי עסקה להקמת נמל טורקי במוסקט עומאן.<sup>17</sup> בעוד אמינות דיווחים אלה בנושא עומאן שנויים במחלוקת, אין ספק שטורקיה רוצה להרחיב את השפעתה על המפרץ הפרסי, המְצָרִים האסטרטגיים של הורמוז ומפרץ עומאן מתוך בסיס פעולתה הנוכחי בקטר.

מגפת הקורונה והשפעותיה ארוכות הטווח על הדמוגרפיה, מחירי האנרגיה והשפעתם על הגאו־פוליטיקה, אינן ברורות עדיין במלואן, שכן התהליך מצוי עדיין בהתהוות. אף כי אפשר לצפות שהשינויים אותם חוללה המגפה בסדר העולמי ובשרשרות האספקה יגרמו לכל הצדדים לחפש יתרון אסטרטגי בכל מקום אפשרי. תוצאת ההשפעה כתוצאה מכך על יחסי רוסיה–טורקיה טרם התמצתה. מצידו של ארדואן סביר כי ימשיך להתאים גם מול רוסיה את אסטרטגיית ה'בזאר הטורקי' של יצירת משא ומתן במספר רבדים, בנוגע לתחומי הכלכלה, הצבא והים, וכל זאת במתאם ל־Network Diplomacy שגם רוסיה מיטיבה להקרין תוך שמירה על ריבוי בני שיח.

סביר שהמערב ישאף להותיר את טורקיה לצידו, במיוחד כשמנגד ניצבות סין ואולי גם רוסיה. רוסיה מצידה תשאף לשמר עוצמתה מול אנקרה, וחרף המחלוקות ביניהן שזוכה גם לביטויים מתלהמים מצד ארדואן. בין היתר מהטעם המדיני הימי של שימור חופש השיט במצרים – צבאית, בעיקר באספקת נשק רוסי לטורקיה וכלכלית–אנרגטית – להוסיף ולשמר

Drad, S. (2020). The Bay is on a Hot Plate Surprise About Turkish Military Bases in Oman. 17 Retrieved 2020, The Arab and Muslim World: [https://eldorar.com/node/154179?utm\\_source=Jubna&utm\\_medium=Native&utm\\_campaign=jubna\\_trending](https://eldorar.com/node/154179?utm_source=Jubna&utm_medium=Native&utm_campaign=jubna_trending)

תלות טורקית באנגרייה רוסית (פוסילית וגרעינית). ייתכן שתימצא שעת כושר לשלב כינון משוואה של המערב ביחד עם רוסיה כנגד ארדואן (ואולי גם כנגד שחקנים נוספים).

## מקורות

CGS. (2020). Policy Paper: Trends of the Security Situation in the Black Sea Region. Kyiv: Center for Global Studies. Retrieved 2020, from <https://geostrategy.org.ua/en/analysis/briefs/analitichniy-zvit-tendenciyyi-bezpekovoyi-situaciyi-u-chornomorskoyu-regioni>

Corbet, S., and Cook, L. (2020). *France Freezes Role in NATO Naval Force Amid Turkey Tensions*. Retrieved 2020, from Military.Com: <https://www.military.com/daily-news/2020/07/01/france-freezes-role-nato-naval-force-amid-turkey-tensions.html>

Daily Sabah. (2020). Turkey's Purchase of Russian Gas Drops by 62% Year-on-Year. Retrieved 2020, from *Daily Sabah*: <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkeys-purchase-of-russian-gas-drops-by-62-year-on-year>

Dewdney, J. (2020). Turkey. Retrieved 2020, from *Encyclopædia Britannica*: <https://www.britannica.com/place/Turkey>

Drad, S. (2020). The Bay is on a Hot Plate Surprise About Turkish Military Bases in Oman. Retrieved 2020, from *Eldorar The Arab and Muslim World*: [https://eldorar.com/node/154179?utm\\_source=Jubna&utm\\_medium=Native&utm\\_campaign=jubna\\_trending](https://eldorar.com/node/154179?utm_source=Jubna&utm_medium=Native&utm_campaign=jubna_trending)

Gogvadze, G., and Tskhakaia, G. (2019). Black Sea Security: Vision and Ideas. *Black Sea Security*, 4(36). Retrieved 2020, from <https://geostrategy.org.ua/en/black-sea-security/chornomorska-bezpeka-no-4-36-2019/844>

Kasapoglu, C. (2020a). Turkey's Critical "S-400 Moment" Has Arrived. *Eurasia Daily Monitor: Jamestown Foundation*, 17(61). Retrieved 2020, from <https://jamestown.org/program/turkeys-critical-s-400-moment-has-arrived>

Kasapoglu, C. (2020b). Turkey's Growing Military Expeditionary Posture. *Terrorism Monitor: Jamestown Foundation*, 18(10). Retrieved 2020, from <https://jamestown.org/program/turkeys-growing-military-expeditionary-posture>

Kokkinidis, T. (2020). Turkey Plans New Drilling Off Cyprus, Fueling Mediterranean Tensions. Retrieved 2020, from *Greek Reporter*: <https://greece.greekreporter.com/2020/07/15/turkey-plans-new-drillings-off-cyprus-fueling-mediterranean-tensions/>

Mammadov, R. (2020). Turkey Makes Strides in Diversifying its Natural Gas Imports. *Jamestown Foundation Eurasia Daily Monitor*, 17(97). Retrieved from <https://jamestown.org/program/turkey-makes-strides-in-diversifying-its-natural-gas-imports>

MEMO. (2020). Official: Russia-Turkey Relations Based on Solid Foundations. Retrieved 2020, from *Middle East Monitor*: <https://www.middleeastmonitor.com/20200717-official-russia-turkey-relations-based-on-solid-foundations>

ONI. (2015). *The Russian Navy A Historic Trsition*. Washington: *The Office Of Naval Intelligence*. Retrieved 2020, from <https://fas.org/nuke/guide/russia/historic.pdf>

WNA. (2020). Nuclear Power in Turkey. Retrieved 2020, from *World Nuclear Association*: <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-t-z/turkey.aspx>